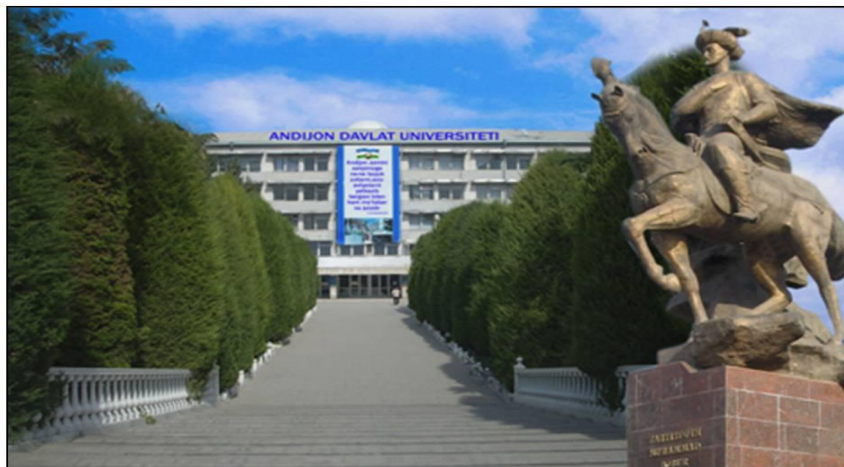

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
Z.M.BOBUR NOMIDAGI ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI
PEDAGOGIKA FAKULTETI
MAKTABGACHA TA‘LIM VA BOLALAR SPORTI
TA‘LIM YO‘NALISHI TALABASI
RAIMBERDIYEVA MAFTUNANING

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

MAVZU: MAKTAB AMALIYOTCHI PSIXOLOGINING
O‘QUVCHILARNI KASB TANLASHGA YO‘NALTIRISHIDAGI O‘RNI

ILMIY RAHBAR:

Abdukarimova G

ANDIJON – 2013

MUNDARIJA

KIRISH.....

I.Bob. Psixologik xizmat tog'risida umumiy ma'lumot

1.1. Psixologik xizmatning metodologik va nazariy asoslari

1.2. Psixologik xizmatning bugungi holati va asosiy yo'nalishlari

II.Bob.Maktab amaliyotchi psixologining kasb hunarga yo'naltirish ishlari.

2.1.Qiziqish va uning kasb hunar tanlashdagi o'rni

2.2.Kasb hunarga yo'naltirish ishlari

Xulosalar.....

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

KIRISH

Psixologik xizmat ko'rsatish muammosi ma'lum ma'noda, ilmiy psixologiyaning etakchi yo'nalishlaridan biri sifatida ko'p bor munozaralar manbai bo'lgan. Zero, har bir mamlakatning porloq kelajagini odamlardagi ijodiy, intellektual va ma'naviy taraqqiyot yo'liga xizmat qiluvchi davlat mexanizmsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. SHu bosdan bo'lsa kerak, hozirgi kunda barcha rivojlangan va rivojlanish yo'lidan borayotgan mamlakatlar birinchi galda o'z fuqarolarining ma'naviy va intellektual, jismoniy va ruhiy barkamolligiga va undan ijtimoiy manfaatlar uchun samarali foydalanish yo'llarini izlashga jiddiy e'tiborni qaratmoqdalar. SHu nuqtai nazardan, har bir mamlakatda inson va uning faoliyati o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy-psixologik xizmat tizimining joriy etilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Qolaversa, Prezident I.A.Karimovning "Ma'naviyat va ma'rifat jamoatchilik Markazi faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish to'g'risida"gi farmoyishi orqali qat'iy ta'kidlanganidek, bugungi kunda "odamlarning o'zliklarini chuqur anglashini, mustaqillikning qadrini tobora teran tushunishni, milliy tafakkurning kengayishi va takomillashuvini, tarixiy hurlik, mustaqillik ruhining uyg'onishini ta'minlash ma'naviyat sohasidagi siyosatimizning asosiy maqsadiga aylanishi lozim"

Prezidentimiz o'zining O'zbekistonning bugungi istiqbol va istiqbol yo'lini ifodalovchi boshqa qator ma'ruzalari va asarlarida ham iqtisodiyot bilan ma'naviyat, inson ruhiyatining barkamolligi, hayotning o'zaro ajralmas, bir-birini to'ldiradigan, o'zaro ta'sir va aks ta'sir etadigan muhim omillari ekanligini va ayni paytda bugungi iqtisodiy o'nglanish, iqtisodiy tiklanish, iqtisodiy rivojlanishni, ma'naviy o'nglanish, ma'naviy poklanish, ma'naviy yuksalish harakatlari bilan tamomila uyg'un bo'lishini ta'minlashning muqarrar ijtimoiy zarurat ekanligini qayta-qayta ta'kidlaydi. SHuningdek, Prezident I.A.Karimovning Respublika Oliy Majlisi IX sessiyasidagi "Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" mavzusidagi so'zlagan nutqidan kelib chiqqan holda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" ning amalda

qo'llanilishi bugungi shaxs faoliyatidan, uning ijtimoiy taraqqiyotiga xizmat qiluvchi omillaridan yanada unumliroq foydalanish yo'llarini izlashga da'vat etadi. Bu esa, avvalo inson ma'naviyati, ruhiyati va ijtimoiy kamoloti bilan shug'ullanuvchi psixologlar oldiga bir muncha jiddiy va mas'uliyatli vazifalarni qo'yadi. Bu vazifalarning bajarilishi esa har bir shaxs va uning faoliyatini bugungi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot tamoyillari qo'ygan talablar asosida qaror toptirishga ko'maklashuvchi psixologik xizmat jarayonining muvaffaqiyatli tatbiq etilishiga ham bog'liq ekanligi shubhasizdir. Zero, shaxs va uning faoliyatini har tomonlama rivojlantirish muammosiga psixologiyaning amaliy-tatbiqiy yo'nalishlari asosida yondashish zarurligi haqida ko'pgina olimlar o'z fikr-mulohazalarini bildirganlar va bildirib kelmoqdalar.

Ayniqsa, I.V.Dubrovina (Moskva) va X.Y.Leymets, YU.L.Sierd (Tallin) larning ko'p yillik tadqiqotlari natijasi o'laroq, umumta'lim maktablarida psixologik xizmatning joriy etilishi bu boradagi MDH mamlakatlarida qo'yilgan ilk qadam ekanligini alohida qayd etish mumkin. Qolaversa, o'zbek olimlaridan E.G'oziev, M.G.Davletshin, G'.B.Shoumarov, B.R.Qodirov, R.Gaynutdinov, V.M.Karimova, N.A.Sog'inovlarning ham O'zbekiston o'rta, umumta'lim maktablari va oila tizimlarida psixologik xizmatni joriy etish borasida olib borayotgan qator nazariy-ilmiy va amaliy-uslubiy ishlari Respublikamizda psixologik xizmatni joriy etish va rivojlantirish uchun ma'lum darajada asos bo'lmoqda.

Shundan kelib chiqqan holda, bugungi ta'lim muassasalarida, mehnat jamoalarida bo'lajak kadrlarni har jihatdan tayyorlash bilan bog'liq psixologik xizmatning ilmiy-tashkiliy jihatlariga va ayniqsa, ijtimoiy-psixologik muhofaza imkoniyatlarini tadqiq qilishga oid maxsus o'tkazilgan tadqiqotlarning nihoyatda tanqisligi; ijtimoiy psixologiya, etnopsixologiya fanlarida bugungi psixologik xizmat tatbiqini qamrab oluvchi vazifalarning aniq va batafsil belgilanganmaganligi; bir necha yillardan buyon talaygina ta'lim va mehnat jamoalarida psixologik xizmat ko'rsatish jarayoni amalga oshirilib kelsa-da va ayni paytda, o'zbekistonlik psixolog-olimlar tomonidan ilg'or psixologiya ilmining hayotga, amaliyotga tatbiqiga oid qator yakunlangan tadqiqotlar,

ko'rsatmalar, tavsiyalar mavjud bo'lsa-da, O'zbekistondagi psixologik xizmat samaradorligini alohida tadqiq qilinmaganligi; ta'lim va mehnat muassasalarida tashkil etilgan psixologik xizmat tajribalari misolida o'quvchi va ishchi-xodimlar muvaffaqiyatli faoliyatini ta'minlashdagi ijtimoiy psixologik muhofaza imkoniyatlarini o'rganish va kamol toptirish bilan bog'liq bugungi O'zbekistonning o'z istiqbol va istiqbol yo'li, ijtimoiy - iqtisodiy taraqqiyoti talablariga javob beruvchi ilmiy-amaliy tavsiyalarning ishlab chiqilmaganligi kabilarni bugungi dolzarb muammolardan biri sifatida qayd etish mumkin.

Mavzuning dolzarbligi Maktab amaliyotchi psixologining faoliyati doirasidagi muammolar ta'lim tizimida tobora ishlarni tashkil qilish muammolarini ortirib bormoqda, Ayniqsa hozirgi kunda uzluksiz ta'lim tizimining asosiy bo'g'inlaridan biri bo'lgan umumta'lim matablarida kasb-hunarga o'quvchilarni yo'naltirish bevosita psixolog oldida turgan asosiy dolzarb muammo hisoblanadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Bassin F.V, Vasilyuk F.E., Gissen L.D., Zilberman P.B., Konopkin O.A., Majidov N., Naenko N.I., Pricojan A.M., Rozelnblat V.V., Xekhauzen X., Eberleyn G., Nevv D.O, Breinshteyn M.S., Dubrovina I.V., Kala U.V., Rudik V.V., Leymets X.O., Mattes G.O., Pratuivich YU.M., Sierd YU.L.; ta'lim muassasalarida psixologik xizmat modelini tadqiq qilganlar.

Tadqiqot predmeti - maktab amaliyotchi psixologlarining psixologik xizmat faoliyati samaradorligini oshirishdir.

Tadqiqot ob'ekti - maktab amaliyotchi psixologlarining psixologik xizmat faoliyatini o'rganish tashkil etadi.

Tadqiqot maqsadi –maktab amaliyotchi psixologlarining kasb hunarga yo'naltirish ishlarida guruhviy rivojlantiruvchi va psixokorreksion tadbirlarni amalga oshirishdan iborat.

Tadqiqotning metodlari sifatida konfliktogen omillar va ularning dinamikasini tizimli o'rganishga yo'naltirilgan psixodagnostik va korreksion metodlar majmuidan foydalanildi. Bular; a) maqsadli kuzatish; b) og'zaki ko'rsatmalarni yig'ish va ularni tahlil qilish (suhbat, anketa, yozma hisobot shakli);

v) sotsiometriya; g) test-so'rovnoma; d) aks ettirilgan sub'ektlilik metodi; ye) olingan natijalarni matematik tahlil etish usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati va ilmiy yangiligi: Tadqiqot natijalari taraqqiyot psixologiyasi, amaliy psixologiya, pedagogik psixologiya fanlarini yangi ilmiy ma'lumotlar bilan boyitadi. Maktab psixologining amaliy kasbiy faoliyatida o'smirlik davridagi o'quvchi-larga xos shaxslararo nizolar sharoitida psixokorreksion ishlarning metodlari va shakllari ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilindi. Tadqiqotimizda biz tomondan ishlab chiqilgan maktab psixologining psixokorreksion faoliyati modeli yuqori samara berdi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati: Tadqiqot natijalaridan amaliy psixologlar, maktab o'qituvchilar, psixologik-konsultativ markazlar mutaxassislari faoliyatida foydalanish mumkin. Shuningdek, maktabda psixokorreksion muhitni yaratish, maktabda tarbiya jarayonining psixokorreksion modelini keyinchalik yanada takomillashtirish imkoniyatlarini ochib beradi. Olingan natijalar maktabda psixologik xizmatni rivojlantirishning zamonaviy shart-sharoitlarini kengaytiradi va maktab psixologlari faoliyati va tarbiyaviy ishlarining dasturini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar, universitetlar, pedagogika institutlari, pedagogika va psixologiya bo'yicha ta'lim olayotgan talabalar uchun o'quv qo'llanmalari yaratishda, ma'ruzalar matni tayyorlashda, innovatsion dasturlar ishlab chiqishda foydalanish mumkin.

I.Bob. Psixologik xizmat tog'risida umumiy ma'lumot

1.1. Psixologik xizmatning metodologik va nazariy asoslari

Ma'lumki, ijtimoiy psixologiya fanida aynan psixologik xizmat muammosiga bag'ishlangan va uning barcha yo'nalishlarini batafsil bayon etishga qodir ilmiy adabiyotlar etarli bo'lmasa-da, bugungi kunda fan olamida va jamiyat taraqqiyotida psixologik xizmat muammosining zarurligini ko'rsata oluvchi va uning "metodologik ildizlarini" asoslab bera oluvchi ilmiy tadqiqodlarni alohida qayd etish mumkin.

Mazkur adabiyotlarni tahlil qilar ekanmiz, ulardagi psixologik xizmat metodologiyasiga taalluqli ayrim umumiy jihatlarini ijtimoiy psixologiya fani nuqtai nazaridan tadqiq qilishimizga to'g'ri keladi.

Chunonchi, barcha tadqiqotchilar ham ijtimoiy psixologiyaning metodologik tamoyillariga amal qilgan holda psixologik xizmat uchun muhim bo'lgan u yoki bu jihatni nazariy-ilmiy tarzda asoslab beradilar. Bular ichida psixologik xizmatning muvaffaqiyatli tashkil etilishi uchun muhim nazariy-ilmiy ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy psixologik vazifalarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlarni Andreeva G.M. Davletshin M.G., Zabrodin YU.M.,Karnegi D., Karimova V.M., Parigin B.D., Snigireva T.V., Filippov A.V., SHixirev P.N., SHoumarov G'.B., YAdov V.A., G'oziev E.G'; shaxs faolligi bilan bog'liq tadqiqotlarni Abul'xanova-Slavskaya K.A.,Anufriev E.A., Grimak L.P., Lomov B.F., Leytes N.S.,Golubeva E.A., Qodirov B.R., Lipkina A.I.,Petrovskiy V.A., Rubinshteyn S.L., Qodirov B.R. ; ijtimoiy ustanovka bilan bog'liq tadqiqotlarni Asmolov A.G.,Nadirashvili SH.A., Uznadze D.N., Shixirev P.N., Allpoqt G.W., ijtimoiy extiyojlar va faoliyatdan qoniqish bilan bog'liq tadqiqotlarni Bojovich L.I., Bratko A.A., Vilyunas V.K., Dodonov B.I., Kitvel T.A. Maslow A.H; shaxsga individual yondashuvning ta'minlanishi bilan bog'liq tadqiqotlarni Klimov E.A., Merlin B.S., Nebilitsin V.D., Peysaxov N.M., Rusalov V.M., Slavina L.S.,Strelyau A., Teplov B.M.; shaxsga munosabat tizimi asosida yondashuv istiqbollarga bag'ishlangan tadqiqotlarni Zdravomislov A.G., Kuzmin E.S., Lazurskiy A.F., Muksinov R.I., Myasisev V.N., Stolin V.V , Serbakov A.I., Bogoslavskiy V.V.; shaxsga hissiy-irodaviy sifatlar asosida yondashuv

istiqbollarini tadqiq qiluvchi tadqiqotlarni Bassin F.V., Vasilyuk F.E., Gissen L.D., Zil'berman P.B., Konopkin O.A., Majidov N., Naenko N.I., Prixojan A.M., Rozelnblat V.V., Xekhauzen X., Eberleyn G., Nevv D.O.; ta'lim muassasalarida psixologik xizmat modelini tadqiq qilishga bag'ishlangan tadqiqotlarni Breinshteyn M.S., Dubrovina I.V., Kala U.V., Rudik V.V., Leymets X.O., Mattes G.O., Pratuivich YU.M., Sierd YU.L. mehnat jamoalarida psixologik xizmat vazifalarini belgilashga qaratilgan tadqiqotlarni (Gerchikov V.I., Zotova O.I., Izard.K., Ishutina G.A., Kovalev G.A., Leonova A.B.H, Loos V.G., Popova I.I., Parigin V.D., Saksakulm T.I., Saylo's S.M.) va nixoyat oilaviy hayotni tashkil etishdagi psixologik xizmat uchun muhim jihatlarni asoslashga qaratilgan tadqiqotlarni (M.Argoy , Bodalev A.A.,Stolin V.V.,Karimova V.M.,Kovalev S.V., Sog'inov N.A., Shoumarov G'.B.) alohida qayd etish mumkin. Bu esa psixologik xizmatning bugungi kundagi ayrim dolzarb jihatlari, muammolari va uning echimlari haqida o'ylashga, fikr mulohaza yuritishga va o'z tadqiqotimiz vazifalarini belgilab olishga nazariy - ilmiy va metodologik manba sifatida yordam beradi, deb o'ylaymiz.

Ijtimoiy psixologiya metodologiyasi, printsiplari va vazifalarini belgilashga qaratilgan tadqiqotlar mazmunida psixologik xizmat muammosining ham ma'lum ma'noda yashirinib yotganligini ko'ramiz. Zero, bugungi kungacha yaratilgan barcha ijtimoiy psixologik printsiplarning asosiy mezonlari bo'lgan "shaxs va faoliyat birligi", "ongning faoliyatda taraqqiysi", "muomala", "individual yondoshuv" "munosabat", "turmush tarzi", "ijtimoiy ustanovka", "borliqni ob'ektiv va sub'ektiv aks ettirish", "jamo", "ijtimoiy qoniqish", "ijtimoiy xulq-atvor" kabilarning jamiyatdagi amaliy o'rni va istiqbolini psixologik xizmat tatbikisiz to'liq tasavvur etib bo'lmaydi. Ayniqsa, olimlar tomonidan bugungi kunda ijtimoiy-psixologik xodisalarga inson taraqqiyoti va qadriyatlari asosida yondoshuv muammosining M.G.Andreeva, YU.M.Zabrodin , D. Karnegi, E.G'oziev, V.M.Karimova, I.S.Kon, C.I. Koralev, B.D.Parigin, E.V.SHoroxova, S.I.B.SHoumarov va shaxs va faoliyat uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiluvchi psixologik yondashuvni ta'minlash muammosining Abul'xanova-Slavskaya, J.Bruner, L.S.Vigotskiy, M.G. Davletshin, U.Djems, A.G.Kovalev, A.N.Leont'ev, A.V.Petrovskiy, S.L. Rubinshteyn, V.A.Tokareva,

D.I.Feldishteyn, E.Fromm, Qodirov B.R.) o'rtaga tashlanishi psixologik xizmat metodologiyasi haqida jiddiyroq o'ylashni va mulohaza yuritishni taqozo etmoqda.

Bugungi psixologiya fani taraqqiyoti an'analari bilan bog'liq insonning amaliy psixologiyasini, uning jamiyatdagi ijtimoiy faolligi va ijtimoiy tabiatidan ajratib bo'lmaydi. Shu nuqtai nazardan, inson omillarini va uning jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarini to'g'ri va samarali boshqarish jarayoni jamiyatga va jamiyat a'zolariga psixologik xizmat ko'rsatish muqarrarligini talab qiladi. Vaholanki, iqtisod, xuquq, etika, etnografiya, tarix, sotsiologiya va shu kabi barcha fanlarning o'zaro mustahkam hamkorligi natijasida inson psixologiyasining amaliy muammolari hal etilishi lozim.

Hozirgi zamon ijtimoiy psixologik tadqiqotlar masalasi, ayniqsa uning amaliy vazifalari sotsial psixologiya fanining markazida turuvchi psixologik va sotsiologik yondashuv yo'nalishlari asosida hal qilinmoqda. Masalan, Amerika va boshqa barcha g'arb davlatlarida ikki xil ijtimoiy psixologiya: "psixologik ijtimoiy psixologiya" va "sotsiologik ijtimoiy psixologiya" mavjud. Bu yo'nalishlar bir-biriga o'xshasa-da, ularning bir-biridan farqli jihatlari ham mavjud. Ya'ni, psixologik ijtimoiy psixologiya shaxs va faoliyat, muomala, shaxslararo munosabat, shaxsning ijt-

moiy-psixologik tuzilishi, shaxsning kognitiv, konativ, xulq-atvor imkoniyatlarini o'z ichiga olgan ijtimoiy ustanovkalar, shaxs va jamoaning ijtimoiy-ruxiy kechinmalari kabi muammolar ustida tadqiqot olib borishni maqsad qilib olgan bo'lsa, sotsiologik ijtimoiy psixologiyada esa ko'pincha jamiyatning ijtimoiy qatlamlarini tahlil qilish xalqlar psixologiyasi, ommaviy hodisalar psixologiyasi, sinflar, guruxlar, gumanistik psixologiya kabilarga alohida urg'u beriladi. Psixologik xizmat metodologiyasi esa ko'proq birinchi yo'nalish- "psixologik ijtimoiy psixologiya" asoslari zahirida tarkib toptiriladi. Gap shundaki, har bir fanning rivojlanishi yangi dalillar asosida ilmiy yunalishni ochib beruvchi metodik qurilmalarning tuzilishi bilan bevosita bog'liqdir. Chunki, aniq metodologiya bo'lmagan sohada aniq amaliy natijalar ham bo'lmaydi. Zero, ijtimoiy psixologiya fanining yana bir muhim yangi (shakl jihatdan yangi, mazmun jihatdan esa

azaliy-kursiv bizniki) vazifasi psixologik xizmat metodologiyasi bilan bog'liq nazariy, amaliy va empirik yo'nalishdagi tadqiqotlar ko'lamini belgilashning bugungi kungacha nechoglik hal qilinayotganligini tahlil qilishga to'g'ri keladi. Bu borada psixologiya olamida hanuzgacha aniq va mukammal tarzda ishlab chiqilgan va rasmiy tarzda tan olingan yagona ilmiy yo'nalish yoki kontseptsianing qabul qilinmaganligi (balki olimlarning ilmiy-psixologik qarashlari turlicha bo'lganligi uchun buning iloji ham yo'qdir-kursiv bizniki) ayon bo'lsa-da, ilg'or g'arb psixologlari, Markaziy hamdo'stlik Davlatlari psixologlari va O'zbekiston psixologlari tomonidan olib borilgan (yakunlangan) va olib borilayotgan (eksperimental izlanishlarga yo'l ochib berilayotgan) fan olami uchun o'ziga xos salohiyatga va nufuzga ega bo'lgan tadqiqotlar mavjudki, ular qaysidir jihat bilan psixologik xizmat modeli va uning psixologik himoya vositasi sifatidagi mohiyati, ahamiyati va ijtimoiy istiqbollari haqidagi ilmiy-amaliy tasavvurlarimizni shakllantirishga asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ilmiy adabiyotlardan bizga ma'lum bo'lishicha, ijtimoiy psixologik xizmat metodologiyasining umumiy yo'nalishlari G'arb ijtimoiy psixologiya namoyandalari tadqiqotlarini quyidagicha izoxlash mumkin: V.Vundtning 1900 yilda chop etilgan "Xalqlar psixologiyasi" nomli yirik (o'n tomlik) epik asari ijtimoiy psixologiya yunalishlarini yorqinlashtirishga xizmat qilib, inson ma'naviyati, madaniyati va mafkurasini o'rganishning murakkab tomonlarini ochib berdi. Taniqli ingliz psixologi Vil'yam Makdugallning 1908 yilda yozilgan "Ijtimoiy psixologiyaga kirish" asaridagi "ijtimoiy xulq-atvor instinktlari" nazariyasi freydizmga qarshi o'laroq inson instinktlari va faoliyat uyg'unligini ta'minlash muammosini yoritishga ilk bor asos bo'lib xizmat qildi. Binobarin, E.Fromm, J.Saliven, V.Shutts, G.S.Heparde, V.Bayon kabi olimlar tomonidan guruxlar psixologiyasi nazariyasini yaratishga asos solindi. Bunda turli xil ijtimoiy psixologik treninglar orkali guruxdagi shaxslararo munosabatlar bilan bog'liq psixologik iqlimni kamol toptirish yo'llarining ilk bor ko'rsatilishi mehnat jamoalaridagi ijtimoiy psixologik xizmat vazifalarini belgilash uchun ma'lum darajadagi empirik ma'lumot sifatida xizmat qilishi mumkin.

G'arbda yaratilgan kognitivizm doirasidagi nazariyalar psixologik xizmat metodologiyasi uchun muhim ahamiyatga ega. Chunonchi, L.Festingning kognitiv dissonanslar nazariyasi (insonning faoliyat ob'ektiga nisbatan xulq-atvori yoki munosabatini ongli ravishda o'zgartirishga asoslangan), T.Nyuxomning hamkorlik kommunikativ nazariyasi (o'zgalarga va umumiy faoliyat ob'ektiga ijobiy munosabatlarni tarkib toptirishga asoslangan), CH.Osgud va P.Tanenbaumaning "kongruentlik" (inson kognitiv tuzilishi asosidagi ob'ektni baholashga qaratilgan) nazariyasi, G.Olport, A. Maslau, K.Rodgers kabi ijtimoiy psixologlarning gumanistik doiradagi qator tadqiqiy izlanishlari shular jumlasidandir. Yana shuni qayd etish kerakki, amerikalik taniqli psixolog Abraham Xarol'd Maslauning "Insonga bir butun yondashuv kontsepsiyasi" psixologik xizmat jarayonida insonni tushunish va ijtimoiy motivatsion rivojlantirish muammosi ustida tadqiqotlar olib borilishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Maslauning fikricha, insonning barcha tug'ma potentsial imkoniyatlari faqatgina ijtimoiy shart-sharoitning yaratilishi bilan ruyobga chiqishi va kamol topishi mumkin. Albatta, mazkur fikrlarning ne chog'liq haqiqat ekanligini bugungi kunda har bir insonning o'ziga xos va uning ijtimoiy taraqqiyotini ta'minlashga xizmat qiluvchi imkoniyatlari ko'lamini o'rganish va tarbiyalashni asosiy vazifa qilib olgan psixologik xizmatning tashkil etilishini muntazam kuzatishlarimiz natijalari tasdiqlab turibdi.

A.Maslau fan olamida o'ziga xos "motivatsion tizimning ierarxik modeli" ni yaratdiki, (Maslow A.H.) unga muvofiq individ xulq-atvoridagi ijtimoiy jihatdan muhim bo'lgan yuqori extiyojlarning yunalishi quyi extiyojlarning qay tariqa qondirilishi asosidagina tarkib topishi mumkin. Bu jarayon quyidagi tartibga ega:

- 1).Fiziologik extiyojlar.
- 2).Xavfsizlik extiyojlari.
- 3).Mehr va sadoqat extiyojlari.
- 4).Tan olish va baholash ehtiyojlari.
- 5).O'z-o'zini har tomonlama rivojlantirish extiyojlari.

Darhaqiqat, mazkur ierarxik tizim motivatsiyasining ilmiy jihatdan asoslab berilishi birinchidan, ijtimoiy psixologiyadagi extiyojlar va motivlar bilan

bog'liq qator tadqiqotlarga hamohang bo'lsa, ikkinchidan, mazkur yo'nalishdagi psixologik xizmat metodologiyasini yaratish uchun alohida istiqbolga ega. Chunki, psixologik xizmatda insonning ijtimoiy ehtiyojlari muammosi ilmiy jihatdan to'g'ri talqin qilinishi va to'g'ri yunaltirilishi lozim. Bu borada qator taniqli sotsiolog, psixolog va faylasuflar tomonidan e'tirof etilgan ilmiy mulohazalarga tayanish mumkin. Masalan, D.N.Uznadzening "... ehtiyoj tushunchasi ... tirik organizm uchun zarur bo'lgan va ayni paytda qo'lga kiritilmagan barcha narsalarga taalluqli" va M.S.Kagan, A.V.Margulis, E.M. Etkindlarning "ehtiyoj bu-kerakli narsalarning etishmaslik oqibati" , V.A.Yadovning "ehtiyoj-inson shaxsi va organizm faoliyati uchun kerak bo'lgan zarurat va etishmovchilik mahsuli" L.I.Bojovichning "ehtiyoj-individ organizmi va u shaxs taraqqiyoti uchun muhim bo'lgan zarurat". A.V.Petrovskiyning "ehtiyoj - jonli mavjudot hayot kechirishining konkret shart-sharoitlariga uning qaramligini ifoda etuvchi va bu shart - sharoitlarga nisbatan uning faolligini vujudga keltiruvchi holatdir". kabi fikrlari shaxs taraqqiyotini ta'minlash yo'lida ehtiyojlarning biologik va ijtimoiy uyg'unligini hisobga olgan holda psixologik xizmatning navbatdagi vazifalarini belgilash imkonini beradi.

Psixologik xizmat metodologiyasini yaratishda insonning hissiy holatini tushunish va uning o'z mehnati mahsullaridan ijtimoiy konikish jarayonini tahlil qilish va rivojlantirishga bag'ishlangan ayrim tadqiqotlarning o'rni va istiqboliga ham alohida e'tiborni qaratish lozim, deb o'ylaymiz. Masalan, F.Xertsberg va uning izdoshlari tomonidan mehnat faoliyatini tashkil etishdagi emotsiogen farqlanish mexanizmlari tadqiq qilindi. (H - 1959). Mazkur izlanish mahsuliga ko'ra mehnat faoliyatini tashkil etishda ijodiylik, mustaqillik, o'z-o'zini bilish, rivojlantirishga qaratilgan tadbirlarga e'tibor berilsa shaxs faoliyati unumdorligiga ijobiy ta'sir etuvchi hissiy kechinmalarni va aksincha, faqat texnik jarayondangina iborat bo'lgan mehnat sharoiti yaratilsa shaxs faolligiga salbiy ta'sir etuvchi hissiy kechinmalarning namoyon etilishi kuzatiladi. Darhaqiqat, faoliyatning bajarilishiga nisbatan ijobiy-hissiy kechinmalar shakllantirilmas ekan, faoliyat mahsuli ham insonning o'z faoliyatidan ijtimoiy ma'nodagi qoniqishi ham nixoyatda past saviyada bo'ladi. Psixologik xizmat esa, bizningcha, xuddi ana shu

erda o'z ta'sirini, ya'ni faoliyatdan ijtimoiy qoniqish jarayonini ma'lum darajada yuqori saviyaga ko'tara olish san'atini ko'rsatishi lozim.

Psixologik xizmat metodologiyasi uchun individual psixologik farqlanish nazariyasining yaratilishini va bu borada o'nlab yirik tadqiqotlarning mavjudligini muhim manbalardan biri sifatida hech mubolag'asiz e'tirof etish mumkin. Differentsial psixologiyaning mahsuli bo'lgan bu yo'nalish, dastavval, nemis psixologi V.SHtern nomi bilan bevosita bog'liqdir. U o'zining 1901-yilda yozgan "individual farqlanish psixologiyasi haqida" nomli asarida har bir individning o'ziga xos psixologik olami mavjudligini eksperimental tarzda tadqiq qiladi.

F.Gal'ton, A.Bine, A.F.Lazurskiy, D.Kettell kabi olimlar bu sohada yangi biro yo'nalishni kashf qildilar. SHundan so'ng differentsial psixologiya har bir individ, yoki guruxdagi qiziqishlar, ustanovkalar, hissiy qo'zg'olishlarni o'lchash va farqlash ob'ekti sifatida maydonga chiqdi va uning bugungi psixologik xizmat metodologiyasi uchun ahamiyatli tomoni shundaki, har bir individ yoki shaxsning o'zigagina xos psixologik parametrlarini aniqlash va tegishli ilmiy mulohaza yurita olishga xizmat qiluvchi kompleks testlar,usullar va metodikalar majmuasi yaratildi.

Binobarin,chet el ilg'or psixologiyasida psixologik xizmat metodologiyasi uchun muhim o'rin tutuvchi quyidagi yo'nalishlarga asos solindi:

1).CH.Spirmen tomonidan "ikki omil"nazariyasi yaratildi. Bu nazariyaga muvofiq insonning har bir faoliyatida barcha faoliyatlar uchun umumiy bo'lgan (1-omil) va aynan mazkur faoliyatga mos bo'lgan(2-omil) barcha xususiyatlar o'zaro bog'liqlikda tadqiq qilinadi. Tadqiqotchi ushbu omillarning inson va faoliyat uyg'unligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan psixologik moyiyati va mazmunini ochib beradi (253;109).

2). L.Terston, Dj.Gilford tomonidan yaratilgan "Mul'tifaktor" nazariyasiga binoan birlamchi aqliy qobilyatlar (idrok tezligi, xotira assosatsiyalari va hokazo) ning har bir individdagi tarkib topganlik ko'lamini tadqiq qilindi va shu asosda har bir shaxs faoliyatiga alohida yondashuvni taqozo etuvchi psixologik xizmatning metodologik printsiplari ishlab chiqildi. Umuman, psixologiyada individual

farqlanishning 56 xil yunalishidagi tipi ma'lum va mashhur. Masalan, ob'ektiv va sub'ektiv tip (dastavval, A.Bine tajribalarida qayd etilgan) fikrlovchi faol tip (A.M.Djordantu bo'yicha), ratsionalistlar va empiriklar (U.Djems tadqiqotlari bo'yicha) "chuqur-tor" va "mayda-keng" tip, (G.Gross ma'lumotlari bo'yicha), nazariy, iqtisodiy, estetik, ijtimoiy, siyosiy, diniy tiplar (E.SHpranger tadqiqotlari bo'yicha); shizotimik va tsiklotimik tiplar (E.Krechmer tadqiqotlari bo'yicha); vistserotonik, somatomik, tserebrotonik tiplar (U.S.Heldon bo'yicha); ekstrovert va introvert tiplar (K.T.Yung va G.YU.Ayzenk ma'lumotlari bo'yicha) haqidagi empirik ma'lumotlarning qayd etilishi, shular jumlasidandir (254; 129).

B.M.Teplov, V.S.Merlin, V.D.Nebilitsin, E.A.Golubeva, B.R.Qodirov va ularning shogirdlari tomonidan olib borilgan empirik tadqiqotlar mazmuni ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy psixologik xizmat uchun muhim bo'lgan har bir shaxsning (individning) tabiiy va tug'ma sifatlarini, oliy nerv faoliyatining o'ziga xos qobiliyat elementlarini va unga ta'sir etuvchi ta'lim-tarbiya, tashqi muxit va faoliyatning ne chog'liq tashkil etilish jarayonini mukammal o'rganish va uni ijtimoiy maqsadlar asosida rivojlantirish yo'llarini belgilash uchun katta imkoniyat yaratdi. Mazkur imkoniyatlar avvalam bor insondagi u yoki bu faoliyatni bajarishga bo'lgan iqtidor kurtaklarini o'rganishni va shu asosda shaxs faolligini kamol toptirish uchun asos sifatida xizmat qilishi mumkin. SHunga muvofiq mahsus tadqiqotlar shuni tasdiqlayaptiki, faoliyatni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun individual xususiyatlar, ayniqsa, har bir shaxs temperamenti va individual uslubiga ham bog'liq. Ayniqsa, mehnat va o'kuv faoliyati jarayonida ushbu holatni kuzatish, tahlil qilish va rivojlantirish bilan bog'liq usullar majmuasining ishlab chiqilishi psixologik xizmatning muxim vazifasi ekanligidan dalolatdir.

Shaxs faoliyatiga individual yondashuv yunalishi bilan bog'liq psixologik xizmatning ma'lum metodologik tamoyillarini ilmiy-tatbiqiy jihatdan asoslab beruvchi olim N.S.Leytes ma'lumotlariga qaraganda, asab tizimi nisbatan kuchsiz bo'lgan kishilarda ko'pincha bir xildagi ishning bajarilishida ma'lum afzalliklar borligi aniqlangan: ularning yuqori sezgirligi ta'sirlanuvchanlik muvaffaqiyatini ta'minlaydi, lekin u yoki bu faoliyat jarayonidagi favqulotda va

kuchli qo'zg'aluvchilar asosida namoyon bo'luvchi vaziyatlarda kuchsiz tipdagi kishilar aynan o'zlarining fiziologik xususiyatlariga ko'ra ishni uddalay olmay qolishlari mumkin.

Chunonchi, asab tizimi tipi ancha kuchli bo'lgan kishilar bir xil, ancha sust tipdagi kishilar esa boshqa xil vazifalarni bir muncha oson hal qiladilar. Asab tizimining kuchi bo'yicha farqlanadigan kishilar bir xildagi vazifani hal etishga ko'pincha har xil yo'llar bilan borishlari kerakligini N.S.Leytes o'z asarlarida har tomonlama asoslab berdiki, bu - psixologik xizmatda hisobga olinishi mumkin bo'lgan muhim jarayondir. Zero, faoliyat unumdorligi insonning o'z potentsial imkoniyatlari ko'lamidan oqilona foydalanishning mahsulidir. E.A.Klimov, V.S.Merlin, V.M.Rusalov B.M.Teplov tadqiqotlarida ham shaxs temperamenti asosida uning mashg'ul bo'lgan u yoki bu faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishdagi individual uslubning belgilanishi zarurligini ilmiy jihatdan asoslab beruvchi ma'lumotlar bor. Jumladan, E.A.Klimovning empirik ma'lumotlari bir necha stanokda ishlashda asab tizimidagi "harakatchan tip"dagi ham, "harakatsiz tip"dagi xodimlar ham birdek yuqori darajadagi ishlab chiqarish muvaffaqiyatlariga erishish mumkinligini tasdiqlaydi. Buning asosiy sababi esa, bir xil mehnat vaziyatida turlicha harakat yo'nalishini tanlay bilish va amalga oshirishdir.

Umuman, yuqorida qayd etilgan olimlarning umumiy fikr-mulohazalariga ko'ra individual uslubning shaxsda darrov paydo bo'lmasligi, balki ko'pincha stixiyali tarzda (ya'ni, individual-hissiy asab sifatleri yordamida) paydo bo'lishi qayd etiladi. Demak, har bir shaxsga psixologik xizmat davomida o'z imkoniyatlari va faoliyat talabi uyg'unligini ta'minlash yo'llarini izlash asosida yondashilsa mazkur shaxs faoliyatidagi individual uslubning tarkib topishi tobora rivojlanib, takomillashib boradi. Bu esa, o'z navbatida shaxs va jamiyatning ijtimoiy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir etmay qolmaydi.

V.M.Rusalov tadqiqotlarida ijtimoiy psixologiya uchun muhim bo'lgan hamkorlik faoliyati muvaffaqiyati ma'lum jihatlari bilan individual uslub imkoniyatlariga ham bog'liq ekanligi qayd etilib, "xolerik" temperamentli kishi bilan sherik bo'lib ishlaganga qaraganda "flegmatik" va "melanxolik" bilan

birgalikda ishlagan xollarda ancha samarali bo'lishi empirik ma'lumotlar asosida tadqiq qilinadi.

Demak, muassasadagi amaliy psixolog har bir shaxs faoliyati hamkorligini tashkil etish jarayonida ushbu imkoniyatlarni hisobga olishi orkali ijtimoiy-psixologik yutuqlarga erishishi mumkin. Mazkur tadqiqotlarning ta'lim va mehnat faoliyati muvaffaqiyatlarini tahlil qilishga qaratilgan kuzatishlarimiz natijalari ham tasdiqladi va bu esa har bir shaxsni faoliyatdagi muvaffaqiyatsizliklarga nisbatan muxofazalanish (himoyalanih) quroli sifatida har bir o'quvchi va ishchi xodim uchun xarakterli bo'lgan individual uslub mezonlarini ishlab chiqish va uning psixologik xizmat jarayonida yanada takomillashtirish yo'llarini izlashga da'vat etdi.

Shaxs individual farqlanishining ijtimoiy qimmatini tadqiq qilish muammosi K.K.Platonov asarlarida bir qadar kengroq ko'lamda qayd etiladi. K.Platonovning metodologik xizmati shundaki, u inson ijtimoiy individual olamini tushunishning quyidagi to'rt mezonini ishlab chiqdi va shaxs ijtimoiy individual farqlanish mohiyatini tushunish uchun muhim bo'lgan ushbu ijtimoiy mezonlarning nazariy-ilmiy kontseptsiyasini yaratdi. Ya'ni, 1 - mezon (kategoriya) asosidagi farqlanishga ko'ra insondagi sifatlar o'zgarishi bilan uning mohiyati va ijtimoiy yo'nalishlari ham o'zgaradi. Bu o'rinda shaxs atributlari uning ongilligi, dinamikligi, faollik va betakrorligi kabi barcha sifatlar muhim o'rin tutadi. Inson xususiyatlari va sifatlarini farqlashning 2 - mezoni - boshqa ob'ektlar kabi uning moddiy, funktsional va integral sifatlar majmuasini o'z ichiga oluvchi shaxsiy mohiyatidadir.

Farqlanishning 3 - mezoniga psixik hodisalar va psixik holatlar tizilmasiga kiruvchi shaxsning o'zgarmas xususiyatlari kiritiladi.

Farqlanishning 4 - mezoni - subordinatsion (lotincha sg'boqdinatico - tartibga keltirish) shaxs xususiyatlari va sifatleri namoyon bo'lishi bilan bog'liq psixik kechinmalar ierarxiyasi va kordinatsion (lotincha co - birgalikda) umumiy ierarxiyadan qat'iy nazar turli xil ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni birlashtiruvchi o'z-o'zini idora qiluv va boshqaruv xususiyatlarining tarkib topganlik darajasi bilan belgilanadi.

K.K.Platonovning psixologik xizmat bilan bog'liq ijtimoiy psixologiya metodologiyasini yaratishdagi xizmati shundaki, u ijtimoiy-psixologik individuallik muammosini inson individual olami namoyon bo'lishining eng yuqori darajasi sifatida tadqiq qildi va psixologik xizmat mohiyatini tasavvur qilish uchun muhim bo'lgan shaxsni nafaqat o'zining individual xususiyatlari asosida, balki bu individual xususiyatlarning ijtimoiy mazmuni - o'z-o'zini adekvat baholash va rivojlantirishga asoslangan shart-sharoitlarni yaratish bilan kamol toptirish muqarrarliligini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Professorlar: E.G'oziev, I.Tursunov, J.Ikromovlarning "XXasr va shaxs kamoloti" mavzusidagi ma'lumotlarida ham psixologik xizmat ko'rsatishda muhim ahamiyat kasb etuvchi individ, shaxs va sub'ekt taraqqiyotining tadqiqotida quyidagi holatlarga jiddiy e'tibor berish zarurligi uktiriladi:

- inson rivojlanishining determinatori hisoblangan asosiy omillar va shart-sharoitlar (ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, pedagogik va yashash muxiti omillari);

- insonning o'ziga taalluqli, asosiy tafsilotlar, uning ichki konuniyatlari, mexanizmlari, e'tiqod bosqichlari barqarorlashuvi va involyutsiya;

- inson yaxlit tuzilishining asosiy tarkiblari, ularning o'zaro aloqalari, shaxsning tashqi ta'sirlarga javobi va munosabati, taraqqiyot jarayonida ularning takomillashuvi (Xalqta'limi,N5). Darhaqiqat, har bir insonning o'z individual olamida sodir etilayotgan barcha ma'naviy va ruxiy kechinmalarini u yashab turgan jamiyat istiqbollariiga mos tarzda tadqiq qilmay turib shaxs va faoliyat, shaxs va jamiyat, shaxs va individuallik o'rtasidagi ijtimoiy mutanosiblikni ta'minlab bo'lmaydi. Zero, psixologik muhofaza vositasi sifatida tadqiq qilinayotgan ijtimoiy psixologik himoya falsafasi ham shuni taqozo etmoqda.

"Insonning individuallik darajasi yana shu bilan ifodalanadiki, undagi faoliyatning usullari va vositalari hech qachon tayyor holdagi barcha uchun bir xil umuminsoniy tajribalardan iborat bo'la olmaydi. har bir inson o'z individual sifatleri va filogenezdagi xususiyatlari (ijtimoiy individuallashuvning shakllanishi) asosida ijtimoiy faollik taqozo etgan faoliyatning mustaqil sub'ektiga aylanib boradi. Bu bilan jamiyat har bir individning o'z hayotiy poydevori uchun muhim

bo'lgan "g'isht"ni o'zi barpo etishida ijtimoiy shart-sharoit yaratib beradi". (Rezvitskiy I.I.-1971).

Bunday shart-sharoit esa har bir shaxsning umumiy va mahsus individual imkoniyatlari ko'lamini ijtimoiy-psixologik jihatdan tahlil qilish va tobora kamol toptira borish yo'llarini izlash asosidagina qaror toptirilishi mumkin. qolaversa, biz olib borayotgan tadqiqotning maqsadi, mazmuni ham xuddi shuni taqozo etadi. SHunga muvofiq, shaxs va faoliyat uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ijtimoiy psixologik muhofaza omili sifatida "muvaffaqiyatli individual uslub" omili va uni ifodalovchi 3 mezon : 1-faoliyat va sub'ektiv hissiy kechinmalar mutanosibligi;

2- faoliyat va individual imkoniyatlar mutanosibligi; 3-faoliyat va shaxsga quyilgan talablar mutanosibligi kabi sifatlar belgilandi va bu sifatlarning har bir shaxsda (o'quvchi yoki ishchi- xodimda) ne chog'lik tarkib topa borayotganligini o'rganish, tahlil qilish vazifasini psixologik xizmatning va tadqiqotimizning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida qabul qilindi.

Yana shuni qayd etish kerakki, psixologik xizmat metodologiyasi vazifalarini tadqiq qilar ekanmiz, ijtimoiy psixologiyada ma'lum va mashxur bo'lgan "Ustanovka"," Ijtimoiy ustanovka" muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlarga to'xtalmay ilojimiz yo'q. Chunki, psixologik xizmat jarayonining psixologik himoya vositasi sifatidagi asosiy vazifalarini ijtimoiy ustanovka tadqiqisiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Binobarin, ustanovka (psixologiyada) shaxsning muayyan faolligini (idrok, tafakkur, maqsadga muvofiq harakatlar va xokazo) bajarishga qaratilgan, avvalgi tajribasi bilan belgilangan tayyorgarligi; kishining uni muayyan tarzda harakatga undovchi tayyorgarlik formasi hisoblanadi.

Keyinchalik esa, G'arb, ayniqsa, AQSH olimlari tomonidan ijtimoiy ustanovka tushunchasi "attit'yud" so'zi bilan ifodalanib, sotsial psixologiya va sotsiologiya faniga shaxsning gurux a'zosi sifatidagi xulq-atvoriga, uni mexanizmlarini o'rganuvchi ob'ekt sifatida kiritildi. (U.Tomas, F.Znanetskiy,G.Ollport, M.Smit, D.Kats va boshqalar). Demak, ijtimoiy psixologiyada birinchi bo'lib "attit'yud" tushunchasi "individning ijtimoiy maqsadi

va moxiiyatiga nisbatan psixologik tayyorgarligi sifatida yoki ayrim ijtimoiy sifatlarni anglashga nisbatan namoyon bo'luvchi individning ongli holati" sifatida talqin qilindi va bu talqin qator eksperimental tadqiqotlar asosida mustaxkamlandi.

1935 yildayoq G.Ollport "attit'yud tushunchasi, ehtimol hozirgi zamon amerika ijtimoiy psixologiyasi uchun eng xarakterli va zarurdir", deb ta'kidlagan edi.(G.W. Ollpot.).

G.Ollport attit'yudga shaxsning harakatga tayyorgarlik jarayoni sifatida qarab xulq-atvorni keltirib chiqaruvchi yakunlangan manba ekanligini e'tirof etadi va bu, shaxsning yo'nalishi uchun juda muximdir. Xuddi shunday mulohazani E.Bogardusning "Attit'yud - bu atrof-muxitdagi ayrim omillarga mos yoki qarama-qarshi (towad oq against) harakat qilish an'anasidir" (O'.S.Qogads-1931) degan fikri bilan ham izohlash mumkin. Bu o'rinda muallif shaxsning faoliyatga nisbatan o'z-o'zini psixologik muhofaza qilishi jarayoniga jiddiy e'tibor beradiki, bu e'tibor psixologik muhofazaga asoslangan xizmat jarayonining ayrim ilmiy-nazariy jihatlari haqida fikr-mulohaza yuritish imkonini beradi.

Attit'yudning aniq psixologik tuzilmasini asoslashga oid yangi qarash I.Aytsen va M.Fishbaynlar tomonidan taklif qilingan "komponentlilik" nazariyasi bilan bog'liqdir. Ular murakkab ustanovka tushunchasini faqat affektiv baholash komponenti doirasida kognitiv, affektiv va konativ komponentlari bilan chegaralashni tavsiya etadilar va buni g'arb ijtimoiy psixologiyasidagi ustanovka muammosining 4 jihati: harakat (action), maqsadli ob'ekt (tadek), bajarish konteksti jarayoni (context) va bajarilish vaq- ti (tima) asosida talqin qilinishi bilan ham ifodalash mumkin .

Ijtimoiy ustanovkaning ijtimoiy psixologik muxofaza uchun muhim bo'lgan psixologik tuzilishini aniqlash maqsadida 1942 yilda M.Smit tomonidan tavsiya etilgan " uchkomponentli shaxs ijtimoiy psixologik qurilmasi" ustanovkaning ilmiy jihatlari kengroq ochib berishga va tadqiq qilishga xizmat qiladi. Bunga ko'ra har qanday attit'yud bir-biriga o'zaro bog'liq uch qismdan, ya'ni, kognitiv(ijtimoiy ustanovka ob'ektni anglanganligi), affektiv (ob'ektni hissiy-emotsional baholash, uni yoqtirish yoki yoqtirmaslik), konativ yoki xulq-atvor (ob'ektga nisbatan u yoki bu darajadagi mas'ullik bilan bog'liq hatti-harakatlar)

komponentlaridan iboratdir. Komponentlilik nazariyotchilarining (D.Kreg, R.Kramchfeld, M.Fishbayn, I.Aytsen) boshqa bir ta'rifida ham attit'yudning kognitiv komponenti - sub'ektning turli-tuman bilimlari, affektiv komponenti - predmetga nisbatan hissiy baho berish va konativ (xulq-atvor) komponenti predmetga nisbatan ma'lum dasturlash yoki mahsus rejalashtirilgan harakat sifatida talqin qilinadi.

Shuningdek, psixologik xizmat jarayonida hisobga olinishi va tadqiq qilinishi muhim bo'lgan ustanovka muammosi V.M.Snayder tadqiqoti bo'yicha o'z-o'zini kuzatish (seld monitoqing) jarayoni bilan bog'liq holda, shuningdek ustanovka va xulq-atvor hamjihatligidan dalolat beruvchi "layoqatlilik printsiplari (aqaitabifity pqinsiplo') zamiridagi empirik ma'lumotlar qayd etilsa, Dyuvall va Vixland tadqiqotlari ustanovkani "o'z-o'ziga diqqatni qaratish" nazariyasi asosida tadqiq qiladi va tegishli ko'rsatmalar beradi.

Umuman olganda, psixologik xizmat metodologiyasini yaratishdagi psixologik muhofaza talqini uchun muhim bo'lgan attityud tushunchasiga, G.M.Andreeva (1988) tomonidan quyidagi to'rt ilmiy yo'nalishni belgilash asosida yanada oydinlik kiritiladi:

1). Muvofiqlashtirish - o'z maqsadlariga erishish uchun xizmat qiluvchi attityudning ob'ektga nisbatan sub'ektni yunaltira olishi;

2). Bilish - u yoki bu ob'ektga nisbatan attityudning soddalashtirilgan xulq-atvor ko'rsatmasini ta'minlay olishi;

3). Ifodalilik - shaxs o'z-o'zini idora qilishida attit'yud shaxs sifatida o'zini ifodalash uchun sub'ektning keskin, tang holatlaridan xalos qilish usuli sifatida namoyon etilishi;

4). himoya - attityudning shaxs ichki ziddiyatlarini bartaraf etishga xizmat qilishi. Demak, aytish mumkinki, attityudning mazkur to'rtala vazifasi, ham inson va faoliyat taraqqiyoti uyg'unligiga xizmat qiluvchi psixologik muxofazaning qaror toptirilishiga ko'maklashishi tabiiy. Chunki, ijtimoiy taraqqiyot ommillari hamisha inson ustanovkalari kamolotiga hamohangdir. Bu hamohanglikni to'liq his etgan holda attityudni yanada kengroq ko'lamda "ijtimoiy ustanovka" nomi bilan e'tirof etish qabul

qilingan(V.A.Yadov,D.N.Uznadze, G.M.Andreeva, P.N.Shixirev, SH.A.Nadirashvili, A.G.Asmolov va boshkalar.). Bu esa ijtimoiy psixologiya fani uchun muhim bo'lgan psixologik muhofaza metodologiyasini nazariy-ilmiy jihatdan yanada oydinlashtirishga xizmat qiladi.CHunonchi, D.N.Uznadze kashfiyotida ustanovka ma'lum ehtiyojlar va ularni qondirish majmuasi mukammal ochib berilgan bo'lsa (Uznadze D.N.-1961), V.A.Yadov qoidalarida ustanovka ma'lum vaziyatlar bilan bog'liq " o'z-o'zini idora qilish" mezonini sifatida o'rganildi va bu, o'z navbatida, ijtimoiy psixologiya fani taraqqiyotiga " ijtimoiy faoliyat ierarxiyasi", degan yangi tushunchani olib kirdi (Yadov V.A.-1979).

V.A.Yadov faoliyat ierarxiyasi shaxs faolligi va o'z-o'zini idora qilish ko'lamining kengayishi asosida namoyon bo'luvchi ehtiyojlarning qondirilishi bilan belgilashni tavsiya etdi va o'z ilmiy xulosasini quyidagi darajada joylashuvi bilan asoslab berdi:

-Birinci daraja: D.N.Uznadze talqin qilgan oddiy vaziyatlarda namoyon bo'luvchi ehtiyojlar ustanovkasi. Yadov tuzilmasi bo'yicha yangi quyi predmetli vaziyat sharoitidagi xarakter mazkur daraja joylashuvini "ustanovka" sifatida qabul qilish mumkin.qaysiki, bunday daraja g'arb tadqiqotchilarida "SO'T" termini bilan ma'lum va mashhur.

- Ikkinchi daraja - bir oz murakkabroq joylashuv,chunki bunda kichik guruhlarda muomala bilan bog'liq shaxs ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan faoliyat kechinmalari kiritiladi. Bu erda shaxs faoliyati bilan bog'liq ijtimoiy ob'ekt talabiga nisbatan ma'lum munosabatlarining tarkib topish jarayoni yotadi. Bu esa g'arbda qabul qilingan " uchkomponentli tuzilma" kognitiv"," affektiv"," xulq atvor" lardan iborat ekanligi bilan alohida ajralib turadi.

- Uchinchi daraja ijtimoiy ustanovka manbai sifatidagi yoki ijtimoiy faollikka nisbatan shaxsning umumiy qiziqishlar yunalishini o'z ichiga oladi. Bunda shaxs o'z ehtiyojlarini qondirish bilan birga aniq faoliyat turiga nisbatan faollikni ham namoyon qilishi ko'zga tashlanadi. Albatta,bunda ham ijtimoiy qiymmatga ega bo'lgan yuqoridagi 3 komponent tizimi ishtirok etadi.

- - To'rtinchi (eng yuqori) darajaning joylashuvi shaxsning ijtimoiy faollik tizimidagi xulq-atvori va faoliyatining ma'lum me'yorda boshqarish bilan bog'liq. Bunda shaxs faolligi jamiyat va uning iqtisodiy, siyosiy va g'oyaviy yunalashdagi printsiplari asosida tarkib toptiriladi.

V.A.Yadov tomonidan ishlab chiqilgan mazkur ierarxik tizimya [392] shaxs faoliyatini to'g'ri tashkil etish bilan bog'liq psixologik muxofaza ierarxiyasi tizimini tasavvur etishda ham ma'lum darajada asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Masalan, taqdim etilgan 1-daraja predmetga nisbatan shaxsning bevosita dastlabki harakatlarini ko'rsatsa, 2-daraja esa shaxsning o'z hatti-harakatlarini idora qila olishi bilan bog'liqlikdan dalolat beradi, 3-daraja hatti harakatlaridagi vaziyatni hal qilish bilan bog'liq kechinmalarni va nihoyat, 4-daraja esa xulq-atvorning bir butunligini yoki shaxs faoliyati bir butunligini ifodalovchi mezon sifatida yakunlanadi.

Psixologik muxofaza va ustanovka uyg'unligining metodologik asoslarini talqin qilar ekanmiz, psixologiya fanida ma'lum va mashhur D.N.Uznadze maktabi tadqiqotchilari tomonidan ustanovka muammosining maxsus predmet sifatida ishlab chiqilib ilmiy xulosalar chiqarilganligini unutmasligimiz kerak.

Bir qarashda "ustanovka" va "ijtimoiy ustanovka" tushunchasi bir-biriga juda yaqin va o'xshash. Ayniqsa, shaxs, faoliyat, yo'nalish, tayyorgarlik, munosabat tushunchalari ikkala tushuncha uchun ham birday ahamiyat kasb etadi. qolaversa, bularni bir-biridan ajratgan holda ta'riflash ham juda mushkul. Lekin fanda aniqlik va har bir sohaning ilmiy yo'nalishi nuqtai nazaridan, shuningdek, ustanovka muammosining umumiy psixologiyadagi va ijtimoiy psixologiyada tutgan o'rni va o'ziga xos vazifalarini belgilash maqsadida "ustanovka" va "ijtimoiy ustanovka" tushunchalari shartli ravishda qabul qilingan. Balki, bu-ustanovka muammosini yanada chuqurroq, yanada mukammalroq o'rganishga xizmat qilar.

Ustanovka muammosining ijtimoiy psixologiya fanining eng muxim ob'ekti ekanligini, hatto D.N.Uznadze tomonidan keltirilgan quyidagi ta'rifda ham ko'rish mumkin: 1. Ustanovka ma'lum faollik holatiga tayyorgarlik. Ayni paytda, sub'ekt ehtiyoji va unga mos ob'ektiv vaziyatning yaratilishi bilan bog'liq sub'ektning bir butun dinamik holatidir. Bu o'rinda ob'ektiv vaziyat bilan bog'liq psixologik

himoyalanişining shaxs faolligiga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillarning o'rni va ahamiyati alohida o'rin tutganligi ko'rinib turibdi. Lekin D.N.Uznadze o'z tadqiqotlarida shaxsning oddiy fiziologik ehtiyojlarini o'rganish va tahlil qilish asosida ustanovka qonuniyatlarini ochib beradi va ilmiy xulosalar qilish bilan kifoyalanadi. Ijtimoiy psixologiyada esa bugungi eng muhim va dolzarb muammolardan biri-shakllangan ijtimoiy ustanovkaning hayot va faoliyat mazmuniga qarab o'zgarishi yoki o'zgarmasligini aniq dalillar misolida asoslab berishdir. Bu borada ham g'arbda ma'lum tadqiqotlar mavjud. Binobarin, bixevioristik yo'nalishdagi sotsial psixologik oqim namoyandasi K.Xovlondning fikricha ijtimoiy ustanovka o'rgatish yoki ijtimoiy psixologik ta'sir yo'li bilan o'zgarishi mumkin.YA'ni insondagi turli xil ustanovkalarni o'zgartirish uchun unga nisbatan rag'batlantirish yoki jazolash tizimini o'zgartirish mumkin.

2.Kognitiv yo'nalishdagi sotsial psixologik oqimi namoyandalarining (F.Xayder,T.N'yukom,L.Festinger,CH.Osgu,P.Tannenbaum) fikricha, shaxslar orasidagi nizoli vaziyatlar hosil bo'lganda ongli ravishda u yoki bu shaxs o'z ustanovkasini o'zgartira olishi mumkin.Bu esa o'z navbatida, psixologik muhofaza omili sifatida talqin qilinishi mumkin(kursiv bizniki). Umuman, ijtimoiy ustanovka ongli faoliyat,ijtimoiy mas'ullikni anglash zamirida e'tirof etiladi. Bu esa, ayni paytda, psixologik himoya vositasi sifatida shaxs va uning kamolotida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy ustanovka o'zgarishini talqin qilar ekanmiz P.N.SHixirev tomonidan ustanovka insonni o'z-o'zini idora qilishda va samarali faoliyatida namoyon bo'luvchi jarayon ekanligi va uni o'zgartirish uchun dastavval shu jarayonni o'rganish muhimligi borasida keltirilgan ilmiy dalillari va xulosalari hozirgi zamon ijtimoiy psixologiya fanining amaliyot bilan bog'liq taraqqiyotida muhim o'rin tutganligini ko'ramiz (P.N.SHixirev-1976). SHunday qilib,ijtimoiy ustanovka mezoni bo'yicha yuqorida qayd etilgan tadqiqotlar tahlili psixologik xizmatni tashkil etishdagi bugungi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot talablariga mos shaxs va faoliyat uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiluvchi psixologik himoyalaniş omillarini ishlab chiqishda va tadqiq qilishda o'ziga xos nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan metodologik yo'nalishlarni ochib beradi.

Psixologik xizmatni nazariy va metodologik asoslari haqida gap borganda psixologik xizmat ob'ekti va sub'ekti hisoblangan shaxsga munosabat tizimi asosida yondashuv istiqbollari ko'rsatib beruvchi tadqiqotlarga ham alohida to'xtalishga to'g'ri keladi.

Chunki, shaxsning psixologik xizmat jarayonida namoyon bo'luvchi va rivojlantirib borilishi muqarrar bo'lgan o'z-o'ziga, o'zgalarga (shaxslararo) va faoliyatga nisbatan tarkib topayotgan munosabatlarning ijtimoiy saviyasini o'rganmay, tahlil qilmay turib uning o'z-o'zidagi noxush hislardan, o'zgalar bilan hamkorlik o'rnatishi bilan bog'liq ziddiyatli vaziyatlardan, faoliyatdagi muvoffaqiyatsizliklardan psixologik muxofaza qilishga qaratilgan tadbirlar ko'lamini belgilab bo'lmaydi. SHu nuqtai nazardan, munosabatning turli sohalaridagi ijtimoiy psixologik mezonlari bo'yicha tadqiqot olib borgan faylasuflar, psixologlar, sotsiologlar, psixofiziologlar va pedagoglar (B.G.Anan'ev, G.M.Andree va, A.A Badalov, E.V.Shoroxova, F.V.Bassin, L.S.Vigotskiy, A.V.Vedenov, YU.M.Zabrodin, A.G.Kovalov, I.S.Kon, T.A.Kitvel, E.S.Kuzmin, M.S.Kagon, I.T.Levikin, V.S.Merlin, V.N.Myasishev, V.S.Magun, I.P.Pavlov, K.K.Platonov, B.D.Parigin, S.L.Rubinshteyn, V.V.Stolin, V.A.Yadov, M.Fischbo'in, G.J.Qoso'nbo'qq kabi olimlarning barchasi munosabatning ma'lum sohalarini ilmiy jihatdan asoslab beradilar. Masalan, mazkur munosabat mezoni filosoflar talqinida shaxs va borliq o'rtasidagi ko'prik sifatida, psixologlar talqinida shaxsning "ichki" va "tashqi" faoliyati o'rtasidagi emotsional, kognitiv va xulq-atvor komponentlari asosida namoyon bo'luvchi intilishlarning mahsuli sifatida, sotsiologlar talqinida shaxsning ijtimoiy iqlimiga nisbatan xayrixolik yoki norozilikning ifodalanishi sifatida, psixofiziologlar talqinida shaxs oliy nerv faoliyatining aks ettirish vositasi sifatida, pedagoglar talqinida esa o'quvchining o'quv topshiriqlarini "bajonidil" (ixtiyoriy qiziqish orqali) yoki majburan (yuzaki) bajarishga bo'lgan intilishlarning mahsuli sifatida e'tirof etiladi. Psixologik xizmat jarayoni esa xuddi shu tadqiqiy yunalishlarga tayangan holda shaxsning faoliyat jarayonida tarkib topayotgan munosabatlarini o'rganishni tahlil qilishni va shu asosda tegishli tadbirlarni belgilay olishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yadi. Bu o'rinda professor E.G'ozievning nazariy-

metodologik qimmatga ega bo'lgan quyidagi fikrlarini qayd etish o'rinlidir: "Hozirgi kunda shaxsga sub'ektiv munosabat muammosini ijtimoiy jihatdan turmushda qaror toptirish uchun:-Odam-inson-shaxs-individuallik-sub'ekt-komillik ierarxiyasiga rioya qilish;-shaxsga sub'ektiv munosabat,ya'ni unda robot sifatida barcha xususiyatlarini bir tekis shakllantirish mumkin, degan xato nazariyadan voz kechish, "sub'ekt-sub'ekt" aloqasini vujudga keltirish;

-har qanday sub'ekt-shaxs, lekin har kaysi shaxs sub'ekt emasligi muammosini echish;

-shaxs sub'ekt bo'lishi uchun mustaqillik, shaxsiy pozitsiya, qat'iy maslak, dunyoqarash va ularni hayotga tatbiq qilish imkoniyati mavjudligini tan olish" kabi muammolarning bartaraf etilishi shaxsning ijtimoiy munosabatlar majmuasini kamol toptirishga xizmat qilishi tayin.

Zero, inson munosabatlari uning xulq - atvorida ichki dunyosining shakllanishida, barcha psixologik jarayonlarida muhim boshqaruvchilik rolini o'ynaydi.(V.N.Myasishev-1957). Bunday boshqaruvchilikning yuksak ijtimoiy saviyada tarkib toptirilishi esa insonning hayotdagi ayrim muvaffaqiyatsizliklariga nisbatan psixologik himoyalash vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin.

Demak, munosabat psixologiyasi bo'yicha qayd etilgan yuqoridagi mulohazalarning o'ziga xos metodologik asoslari (tadqiqotlar)."Munosabatlar tizimini" psixologik xizmat jarayonida jiddiy o'rganish va uni har bir shaxsda takomillashtirish lozim bo'lgan ijtimoiy psixologik muxofaza omili (ko'rsatkichlari) sifatida amaliy jihatdan tadqiq qilishga da'vat etadi. SHunga muvofiq,yuqoridagi ilmiy adabiyotlarda tan olingan va qabul qilingan "munosabat" omilining bir-biriga bog'liq uch mezon: 1- o'z-o'ziga faol ijobiy munosabat; 2-o'zgalarga (shaxslararo) faol-ijobiy munosabat; 3-faoliyatga faol ijobiy munosabat asosida shaxs va faoliyat uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ijtimoiy psixologik muxofaza ko'rsatkichlarini (ta'lim va mehnat muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan o'quvchilar va ishchi- xodimlarining namoyon bo'layotgan munosabatlari timsolida) tadqiq qilish vazifasi tadqiqotimizning asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilandi.

Psixologiya fanidagi keyingi qator ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jamiyatdagi har bir shaxs faoliyatidagi ijtimoiy-psixologik samaradorlikni ta'minlamay turib, mazkur shaxsning, aniqrog'i ushbu shaxslardan iborat bo'lgan jamiyatning taraqqiyotini to'laqonli saviyada tasavvur etib bo'lmaydi. Shu boisdan ham shaxs, faoliyat va ijtimoiy muxit uyg'unligiga, ayniqsa shu uyg'unlikning bevosita ta'min etilishiga xizmat qiluvchi shaxs faolligi masalasiga olimlar o'zlarining qator nazariy-ilmiy fikrlarini bayon etganlar. CHunonchi, psixologik xizmat jarayonida o'rganilishi lozim bo'lgan shaxs faolligi muammosi A.V.Petrovskiy tomonidan "Kishining tevarak atrofda munosabat, birgalikdagi faoliyati va ijodiy ish jarayonida namoyon bo'ladigan ijtimoiy ahamiyatga molik o'zgarishlar qilish layoqatining mahsuli sifatida (A.V.Petrovskiy-1971) tadqiq qilinsa, D.I.Fel'dshteyn tadqiqotlarida esa, psixologik xizmat jarayonida qaror toptirilishi lozim bo'lgan" shaxs taraqqiyotining bosh maqsadi: insonning o'z-o'zini, o'z qobiliyatlarini va imkoniyatlarini mumkin qadar ocha olishi va undan unumli foydalana olishidir. Insonning o'z-o'zini ochishi esa, uning ongli tarzda jamiyat ideallariga mos barcha layoqatlari va imkoniyatlarini rivojlantirishdan to'la-to'kis foydalanish uchun ko'rsatilgan aktiv faoliyat, ekanligi uqtiriladi. (D.I.Fel'dshteyn-1989).

Demak, shaxs faolligi, avvalo, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z imkoniyatlari ko'lamidan unumli foydalana olishga intilish jarayoni ekanki, bu jarayonni muntazam ravishda o'rganish va rivojlantira borish shaxs taraqqiyotini ta'minlovchi jamiyatning muhim vazifalaridan biri hisoblanmog'i muqarrar. Umuman, shaxs faolligini tushunish, tushuntirish va ilmiy jihatdan asoslashga bag'ishlangan va ayni paytda psixologik xizmat vazifalarini belgilash uchun muhim bo'lgan izlanishlarni shartli ravishda ma'lum yo'nalishlarga bo'lish mumkin. Zero, har bir yo'nalish tadqiqotchilari shaxs faolligini u yoki bu g'oyada turib tahlil qiladilar va tegishli xulosalar chiqaradilar. Tadqiqotlarimizni amalga oshirishda esa biz ushbu yo'nalishlarda qayd etilgan nazariy-ilmiy xulosalarni ma'lum darajada metodologik asos sifatida qabul qildik.

I.Shaxs faoliyatini nafaqat alohida psixologik jarayonlar majmuasi, balki uning bir butun tizimdan iborat bo'lgan ijtimoiy -sub'ektiv mavjudot sifatidagi

harakatlari bilan belgilash (B.G.Anan'ev, K.K.Platonov, E.V.Shoroxova, V.S.Merlin va boshqalar). Bunda har bir shaxsga individual va ijtimoiy taraqqiyotga yunaltirilgan umumiy harakatlar majmuasi, deb qaraladi va izoh beriladi. Bu nazariya ma'lum ma'noda, shaxs va faoliyat taraqqiyotidagi uyg'unlikning o'ziga xos ierarxik tizim asosida qaror toptirilishini tadqiq qilishga qaratilgan usullar majmuasini ishlab chiqish zarurligini uqtiradi (dissertatsiyaning ikkinchi bobida qayd etilgan ierarxik tizim ma'lum darajada shu nazariyaga asoslangan).

II.Shaxs faoliyatini shaxsning ijtimoiy muhitga va talablarga bo'lgan munosabatining mahsuli sifatida tadqiq qilish. Barcha "tashqi" ijtimoiy qo'zg'ovchilar shaxsning "ichki" psixologik imkoniyatlarini namoyon qilishga, aniqrog'i rivojlantirishga xizmat qiladi.(S.L.Rubinshteyn) Shu boisdan ham shaxs ob'ektiv borliq bilan faol munosabatda bo'ladi.(Vigotskiy L.S, Bojovich L.I., Filipov A.V., Petrovskiy A.V., qolaversa, inson munosabatlari uning xulq-atvorida, ichki dunyosining shakllanishida aks etgan barcha psixologik jarayonlarida muhim boshqaruvchilik rolini o'ynaydi. SHu bois munosabat inson faolligining bosh mezon sifatida namoyon bo'ladi(Myasishev V.N.). Tadqiqotimizda "Munosabat" mezonlarining ishlab chiqilishi (ikkinchi bob) va psixologik xizmat jarayonidagi munosabat ko'rsatkichlarining belgilanishi (uchinchi va to'rtinchi boblar) mazkur nazariy va metodologik g'oyalarga asoslanadi. III. SHaxs faoliyatiga individual- psixologik va psixofiziologik xususiyatlarni tarkib toptirish va rivojlantirish mahsuli sifatida qarash (Golubeva E.A., Nebilitsin V.D., Klimov E.A., Leytes N.S., Qodirov B.R., Bogdanov V.A., Teplov B.M. va bosh kalar). Bunda, insonning psixologik qiyofasi va faolligi nafaqat ijtimoiy, balki individual-tipologik xususiyatlarining taraqqiy qilishi asosida ham kamol topishi tadqiq qilinadi va ayni paytda faollik- shaxsdagi individual va intellektual taraqqiyot namoyon bo'lishining neyrofiziologik asosi ekanligi e'tirof etiladi. Individual uslub mezonlari asosida shaxs faoliyatining qaror toptirilishini tadqiq qilish jarayoni bilan bog'liq ilmiy-amaliy va empirik xulosalarimiz (ishning ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi boblarida batafsil qayd etilgan) mazkur yunalishdagi metodologik tamoyillarga asoslanadi. IQ. Shaxs

faoliyatini ijtimoiy-psixologik yo'nalishlarga asoslangan va emotsional-motivatsion maqomga ega bo'lgan jarayon sifatida talqin qilish (Andreeva G.M., Ctolin V.V., Bodalev A.A., Merlin V.S., Kolominskiy YA.N., Kon I.S., Anufriev E.A., Antsiferova L.I., Shoumarov. G'.B., Tokareva V.A., Fayzullaev A.A.). Bunda, shaxs faolligining mahsuli- turli ijtimoiy - tarixiy va sotsial-psixologik sharoitlarda xulq-atvor va faoliyat motivatsiyasining yuqori darajada namoyon bo'lishi asosida tushuniladi va tadqiq qilinadi. (tadqiqotimiz davomida ishlab chiqilgan ayrim ijtimoiy-psixologik mezonlar mazkur g'oyalarga qisman bo'lsada asoslanadi)

Shunday qilib, yuqoridagi tadqiqot yo'nalishlarining tahlili 1-dan umumiy tarzda, ilmiy-nazariy jihatdan shaxs faoliyatiga va faolligiga ta'rif berish imkonini bersa, 2-dan tadqiqot maqsadiga mos shaxs faolliigi mezonlarini ishlab chiqish va uni psixologik xizmat davomida amaliyotda qo'llash uchun ilmiy-nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Demak, shaxs faoliyati, bu o'z-o'zini rivojlantirish va ijtimoiy ahamiyatga molik o'zgarishlar qilish uchun yuqori darajadagi intilishlar mahsulidir. SHu boisdan, shaxs faoliyatining ijtimoiy psixologik taraqqiyot talablari asosida qaror toptirilishi mazkur shaxsning o'zi uchun ham, ayni paytda, jamiyat taraqqiyoti uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi fikr-mulohazalarga asoslanib, psixologik xizmat metodologiyasining markazida turuvchi shaxs faoliyati tushunchasini psixologik muxofaza diapazonida namoyon bo'luvchi bir biri bilan bog'liq va bir-birini to'ldirib turuvchi quyidagi 3 yo'nalish asosida tadqiq qilish mumkin.

Muvaffaqiyatli faoliyat namoyon bo'lishining 1-yo'nalishi-ijtimoiy psixologik "MEN"likka asoslangan harakatlarning namoyon bo'lishi bilan karakterlidir. CHunki, har bir shaxs u yoki bu faoliyat bilan shug'ullanar ekan, avvalo o'z imkoniyatlari, emotsional irodaviy xususiyatlarining sifatlarini shu faoliyat talablariga mos tomonlari haqida ma'lum darajada mulohaza yurita olishi, o'z " MEN " ligini real tarzda psixologik " oyna "da ko'ra olishi kerak. Ayni paytda, bugungi psixologik muxofazaga asoslangan " MEN " siymosining uch tarkibiy qismi: 1-kognitiv (kishining bilishga asoslangan harakatlari, ongli faoliyat yo'nalishlari);

2-hissiy baholash (o'z-o'zini hurmat qilishi,o'z-o'ziga tanqidiy nuqtai nazardan yondoshishi, o'zini sevishi va hokazo); 3-xulq-atvor (o'z mavqeini kuchaytirish,o'zgalar hurmatini qozonish, o'z kamchiliklarini anglash va hokazo) o'zaro hamjihatlikda kamol toptirilishi yoki boshkacha qilib aytganda har bir shaxsning o'tmishidagi " MEN "i (o'zlik), hozirgi " MEN "i (o'zlik), bo'lg'usi " MEN "i (o'zlik),ideal " MEN "i (o'zlik) va dinamik " MEN "i (o'zlik) o'rtasidagi ijtimoiy mutanosiblikning ta'minlanishiga jiddiy e'tibor berilishi talab qilinadi (E.G'oziev va boshq."Xalq ta'limi",N5,1996).

Psixologik xizmat jarayoni bilan bog'liq shaxs muvaffaqiyatli faoliyatining 2-yo'nalishiga individual-tipologik xususiyatlarga asoslangan harakatlarning namoyon bo'lishi kiradi. Chunki,har bir inson u yoki bu ijtimoiy topshiriqni bajarar ekan, avvalo ushbu topshiriqni qanchalik tez, oson va sifatli qilib bajarish imkoniyatiga ega bo'lsagina mazkur topshiriq shaxs kamolotiga xizmat kila olishi mumkin.Mazkur yo'nalishdagi psixologik muxofazaning mohiyati shundaki, har bir shaxsning faoliyatga nisbatan keragidan bir necha barobar ortiq kuch sarflashga va osongina turli muvaffaqiyatsizliklarga uchramaslikka qarshi o'laroq shaxs istiqbolini ko'zlashga, qaratilgan tadqiqotlar va tadbirlar ko'lami oldindan belgilanadi.

Psixologik xizmat jarayoni bilan bog'liq shaxs muvaffaqiyatli faoliyatining uchinchi yo'nalishi esa faoliyatga nisbatan faol ijobiy munosabatning tarkib topishi va namoyon bo'lishidir.Bunda shaxsning faoliyatdan qoniqishi,xulq-atvoridagi motivatsion tizimning ijtimoiy qimmatga ega bo'lgan boshqaruvchilikka taalluqli sifatlarini yaqqol namoyon bo'lishi kuzatiladi.Zero, har jihatdan ijtimoiy faollikka xizmat qiluvchi sifatlar namoyon etilmagan joyda (Mehnat jamoalarida, ta'lim muassasalarida va hokazo) shaxs va jamiyat uyg'unligining ta'minlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etuvchi barcha imkoniyatlar qo'ldan boy beriladi. Vaholanki, bunday "imkoniyatlar"ni hamisha "muhofaza" qilish nafaqat ijtimoiy tashkilotlarning,balki har bir fuqaroning muqaddas burchidir. Shunday qilib, psixologik xizmatning metodologik asoslari sifatida talqin qilingan mazkur fikr-mulohazalar ijtimoiy psixologiya fanining quyidagi amaliy-tatbiqiy yo'nalishlariga bugungi kunning eng dolzarb muammolari sifatida qarashni taqozo etadi.

1. Psixologik xizmat har bir shaxsning faoliyatdan ijtimoiy va hissiy qoniqish jarayonini tadqiq qilishga qaratilgan usullar va uslublar majmuasiga asoslanishi lozim;

2. Psixologik xizmat shaxsning faoliyat jarayonidagi o'z-o'ziga, o'zgalarga va faoliyatga bo'lgan munosabatlaridagi ierarxik tizim dinamikasini tadqiq qilishi va shu tizim asosida ijtimoiy psixologik muhitning yaratilishiga zamin hozirlay olishi bilan bog'liq izlanishlar ko'lamini o'z ichiga oladi.

3. Psixologik xizmat jarayoni bilan bog'liq ijtimoiy muhim ko'rsatkichlarning tahlili har bir shaxs faoliyati uchun xarakterli bo'lgan individual farqlanish, individual uslub va ijtimoiy ustanovkaning qaror toptirilishini o'rganish asosida amalga oshirilishi mumkin.

4. Psixologik xizmat jarayonini ijtimoiy psixologik muhofaza vositasi sifatida tadqiq qilish muammosi bugungi kunda ijtimoiy psixologiyaning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi va bu muammoni bartaraf etishda ma'lum psixologik tamoyillarga tayanish talab qilinadi.

Xuddi ana shu yo'nalishlar o'quv qo'llanmaning bosh g'oyasini, vazifalarini, empirik ma'lumotlar ko'lamini bilan bog'liq O'zbekistonda psixologik xizmatning bugungi holati va o'ziga xos istiqbollarga baho berishda ma'lum nazariy, hamda metodologik manba sifatida xizmat qiladi.

1.2. Psixologik xizmatning bugungi holati va asosiy yo'nalishlari

Psixologik xizmat-ijtimoiy psixologik muammo sifatida talqin qilinarkan, barcha rivojlangan mamlakatlardagi kabi, O'zbekistonda ham mazkur psixologik xizmat muammosining qay tariqa va qanday ilmiy-tashkiliy asoslarda bartaraf etilayotganligini o'rganish, tahlil qilish va talqin qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, Respublikada psixologik xizmatga oid olib borilayotgan nazariy-ilmiy va amaliy-uslubiy tadqiqotlar ko'lamiga ma'lum tartibda baho bermay turib, O'zbekistonda psixologik xizmatni yanada takomillashtirish va rivojlantirish masalasi haqida fikr mulohaza yuritib bo'lmaydi.

O'zbekistonda psixologik xizmat tarkib topishining dastlabki ildizlari va intihosi asrimizning 30- yillaridagi pedalogiya fani va pedalogik xizmat faoliyatlariga borib taqaladi. Arxivdan olingan ma'lumotlarga qaraganda, mazkur yillarda ta'lim jarayonini tashkil etish va rivojlantirish o'quvchi va o'qituvchi faoliyati bilan bog'liq psixologik omillarga asoslangan va bu talaygina yaxshi natijalar ham bergan. Biroq, afsuski, o'sha davrda SSSR mafkurasi va xalq ta'limi o'rtasida paydo bo'lgan ayrim ob'ektiv va sub'ektiv ziddiyatlar oqimi umumta'lim maktablari uchun muhim ahamiyat kasb etgan pedalogik xizmat ildiziga bolta urdi va uni rasmiy tarzda yo'qqa chiqardi. (Batafsil ma'lumotlarni O'zbekiston Arxivida saqlanuvchi hujjatlardan olish mumkin). Natijada, pedagogik psixologiya yo'li bilan bajariladigan barcha ishlar maktabda faqat pedagogik yondashuvlar asosidagina amalga oshirildi. SHunday bo'lsa-da, O'zbekistondagi umumta'lim tizimi bilan bog'liq izlanishlar va tadqiqotlar to'xtab qolgani yo'q. Ayniqsa, P. I. Ivanov, V. E. CHudnovskiy, M. G. Davletshin, M. Vohidovlar tomonidan ishlab chiqilgan qator ilmiy va metodik tavsiyalar maktabda psixologik xizmat tatbiqini yaratish uchun ma'lum darajada asos bo'lib keldi. Binobarin, 70-80-yillarda Toshkent Davlat Universiteti psixologiya kafedrasida olimlari tomonidan ijtimoiy psixologik tadqiqotlarning hayotga tatbiqini amalga oshirish maqsadida talaygina mehnat jamoalarida psixologik xizmat tizimi joriy qilindi va Respublikamizda ilk bor qator mehnat va ishlab chiqarish jamoalarida inson va mehnat faoliyati, shaxs va shaxslararo munosabatlar, ishchi va rahbar, ruhiyat va rentabellik, rahbar va jamoa psixologiyasi bilan bog'liq ilmiy-

amaliy ishlar olib borildi. Masalan: " Toshkentigrushka " fabrikasida 165/86 raqamli xo'jalik shartnomasi asosida olib borilgan ijtimoiy psixologik iqlimni tahlil qilish, o'rganish va yaxshilashga qaratilgan ishlar ko'lamini, " O'zbekgazprom " tizimi tashkilotlarida inson omillarini o'rganish va undan ishlab chiqarishda umumli foydalana olish yo'llarini ijtimoiy psixologik jihatdan asoslab berish borasida olib borilgan ilmiy -amaliy ishlar ko'lamini (mazkur ishlar: 154.4 mavjud sifri va 01840083351 raqamli Davlat qaydnomasi asosida rasmiylashtirilgan), Muborakgazni kayta ishlash zavodi mehnat jamoalaridagi ijtimoiy psixologik xizmatning tashkil etilishi (UDK 152.2 Davlat ro'yxati raqami 000702604) o'rta Osiyo ilmiy tekshirish irrigatsiya instituti (SANIRI - 165/83 raqamli shartnoma va UDK - 154.4 Davlat raqami 01840085628 asosida rasmiylashtirilgan) da bajarilgan kompleks ijtimoiy psixologik ishlar ko'lamini shular jumla sidandir. Kafedra olimlari Z. R. Dushaboev, E. G'. G'oziev va V. A. Tokarevalar rahbarligida olib borilgan mazkur ishlar ko'lamini nixoyatda keng qamrovli ilmiy-amaliy va ijtimoiy-psixixologik tadqiqotlar tatbiqi uchun muhim ahamiyatli ekanligi bilan alohida ajralib turadi. (Mazkur ishlar haqidagi batafsil hisobot beruvchi ma'lumotlarni Toshkent Davlat Universiteti psixologiya kafedrasida saqlanuvchi hujjatlar arxividan olish mumkin).

Shuningdek, 60-70 yillarda O'zbekiston Pedagogik Fanlar Ilmiy Tekshirish instituti xodimlari P.P.Zimin, V.A.Tokareva, M.SH.Rasuleva,M.Dadajonovlar tomonidan maktabda psixologik xizmat tatbiqini o'rganishga oid qator izlanishlar, amaliy tadbirlar olib borildi. Ayniqsa, 1966 yilda CHirchiq shahrida axloqiy tarbiyaga oid,1973 yilda Andijonda oilaviy tarbiyaga oid,Samarqandda taniqli psixolog N.A.Menchinskaya ishtirokida aqliy taraqqiyot muammolariga oid olib borilgan izlanishlarni alohida qayd etish mumkin (Bu haqdagi batafsil ma'lumotlarni O'zPFITI Arxivida saqlanuvchi shu yillardagi hisobotlar hujjatidan olish mumkin).

Binobarin, mamlakatdagi iktisodiy-ijtimoiy isloxlarning samarali bo'lishini ta'minlash, ishlab-chiqarishda va ijtimoiy hayotning barcha bo'g'inlarida inson omilidan foydalanish, har bir ijtimoiy shaxs imkoniyatlarini to'la-to'kis yuzaga

chiqarish masalasi O'zbekiston psixologlari oldiga psixologik xizmat bilan bog'liq quyidagi vazifalarni amalga oshirish mas'uliyatini yukladi:

-Aholi o'rtasida psixologik savodxonlikni oshirishga qaratilgan qator tadbirlarni belgilash va uni amalga oshirish;

-Xar bir shaxs imkoniyatini jamoadagi ijtimoiy-psixologik iqlimni O'zbekistonda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va etnopsixologik tamoyillariga moslashtirilgan eng ilg'or testlar, metodikalar, asosida o'rganish, tahlil qilish va bu borada tegishli xulosalar chiqarish;

-Xodimlarni tanlash va psixologik imkoniyatlari asosida turli sohalarga yunaltirishda ma'muriy tashkilotlarga ko'maklashish, shuningdek barcha bulindagi rahbar xodimlarning mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot talabiga mos psixologik savodxonligini oshirish maqsadida qisqa muddatli " ijtimoiy psixologiya " kurslarini tashkil etish;

-Fuqarolarning kasbiy yo'nalishlarini aniqlash va mehnat birjalari faoliyatini rejalashtirishda faol yordam ko'rsatish;

-Qator yo'nalishlarda aholiga sotsial-psixologik xizmat ko'rsatilishini ta'minlash:

- a). Individual psixologik xizmat;
- b). Ishlab chiqarish va mehnat jamoalariga psixologik xizmat;
- v). Oilaviy hayot tizimida psixologik xizmat;
- g). Xalq ta'limi tizimida psixologik xizmat;
- d). Ichki ishlar tizimida psixologik xizmat;
- e). Sport va sog'lomlashtirish tizimlarida psixologik xizmat;
- j). Tibbiyot tizimida psixologik xizmat;
- z). Transport tizimida psixologik xizmat.

Bizningcha, psixologik xizmatning ilmiy - tashkiliy mazmunini quyidagi 2 yo'nalish asosida tasavvur qilish mumkin:

1. Psixologik xizmatning ilmiy- amaliy asoslari.
2. Psixologik xizmatning tashkiliy faoliyat asoslari.

Psixologik xizmatning ilmiy-amaliy asoslariga ilg'or psixologiya fanidagi nazariy-ilmiy, metodologik yo'llanmalar, tamoyillar, mezonlar va xulosalarning amaliyotdagi tatbiqi kiradi. Bu tatbiq esa ilmiy-amaliy ish jarayonining psixologik oqartuv, psixoprofilaktika, psixodiagnostika, psixokorreksiya, psixologik maslahatlar kabi yo'nalishlarida o'z ifodasini topadi. Psixologik xizmatning tashkiliy faoliyat asoslari, deganda, qaysi sohada psixologik xizmatning tashkil etilishiga qarab o'sha soha yo'nalishidagi yuqorii tashkilot (Vazirlik) qarori va shu qarorga muvofiq tashkilot, korxona muassasalarda psixologik xizmat tizimining xududiy psixologik xizmat markazlari faoliyati yoki bevosita amaliyotchi-psixologlar faoliyati orkali tatbiq etilishi tushuniladi.

Yuqoridagi 2 yo'nalish asosida psixologik xizmat tatbiqining bugungi holatiga nazar tashlaydigan bo'lsak, har holda bu borada ma'lum ishlar bajarilganligining guvohi bo'lamiz. CHunonchi, Respublika Temir yo'l Vazirligining 1991 yil 13 avgust' 41/42 buyrug'iga binoan Respublika xalq ta'limi Vazirligining 1992 yil 17 noyabr' N313 raqamli buyrug'i asosida, O'zbekiston Avtomobil transporti davlat -aktsionerlik korporatsiyasining 1995 yil 25 noyabr' 07 - 3/139 raqamli maxsus xati asosida joylarda psixologik xizmat tatbiqi joriy qilindi. Mazkur ko'rsatmalarga muvofiq Toshkent va Buxoro temir yo'l bo'linmalarida psixologik xizmat joriy qilindi. Bo'linmadagi har bir ishchi- xodimning o'ziga xos psixologik imkoniyatlari va kasbiy layoqati tarkib topganligining psixologik omillari asosida ish faoliyatini tashkil etishga oid talaygina ishlar qilindi va qilinmoqda. Temiryo'l tizimi bo'yicha ancha muvaffaqiyatli tatbiq etilayogan psixologik xizmatning xarakteri va ahamiyatini tahlil qilish bo'yicha olib borgankuzatishlarimiz va tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatayaptiki, har bir "mashinist" faoliyatida, xodimlarni psixologik tanlov asosida o'z o'rniga quyishda, jamoadagi shaxslararo munosabat muomalasini yuqori saviyaga ko'tarishda har bir xodimning ijtimoiy " MEN " ligini to'g'ri va adekvat tarzda anglashda ancha ijobiy siljishlar ro'y bergan. (Mazkur joylardagi psixologik xizmat yutuqlari bilan bog'liq batafsil ma'lumotlarni ushbu muassasalarda astoydil faoliyat ko'rsatayotgan amaliyotchi-psixologlarning 1993, 1994, 1995, 1996 yillar mobaynidagi ish faoliyatini ifoda etuvchi yillik hisobot materiallaridan olish

mumkin.) O'zbekistonda psixologik xizmatni tashkil etilishi va takomillashtirilishi ma'lum ma'noda Respublika Xalq ta'limi vazirligining qator ko'rsatmalari asosida imkoniyati bor umumta'lim maktablarida psixologik xizmatning joriy qilinishi bilan ham bevosita bog'liq.

Bu o'rinda shuni ta'kidlash joizki, xalq ta'limi tizimida psixologik xizmat tatbiqining bugungi holatini 2 bosqich asosida talqin qilish mumkin.

1-bosqich - maktablarda bevosita psixologlar tomonidan psixologik xizmatning tashkil etilishi, albatta, mazkur yo'nalish buyicha allaqachon, aniqrog'i 80 yillardayok Toshkent shahrining talaygina maktablarida ish boshlangan va o'sha paytlarning o'zidayok psixologik xizmatning qulay va shaxs kamoloti uchun nihoyatda ahamiyatli tomonlari barchaga ma'qul va manzur bo'lgan edi. Lekin, psixologik xizmatning keng targ'ibot qilinishi uchun yuqoridan maxsus rasmiy farmoyishning va amaliyotchi-psixologlarning nihoyatda taqchilligi yoppasiga barcha maktablarda xuddi shunday psixologik xizmatni tatbiq etish ishiga birmuncha to'sqinlik qilib kelar edi. Shukurlar bo'lsinki, 90 yillarga kelib mustaqillik, erk, o'zlikni anglash hislari hukmron bo'lgan O'zbekiston sharoitida inson va jamiyat kamolotini ko'zlovchi barcha ijtimoiy sohalar singari psixologik xizmat tatbiqining keng quloch yoyishi uchun ham o'ziga xos zamin hozirlandi. Bu esa O'zbekiston uchun xarakterli bo'lgan psixologik xizmat rivojlantirilishining navbatdagi amaliyotchi-psixologlar tayyorlash, bosqichiga o'tishni muqarrar qilib qo'ydi. Chunki, maktabdagi ijtimoiy psixologik iqlimni tahlil qila oluvchi malakali amaliyotchi-psixologlar tayyorlamay turib O'zbekistonda psixologik xizmat tatbiqini muvaffaqiyatli amalga oshirib bo'lmas edi. SHunga muvofiq, dastavval Toshkentda, so'ngra Buxoroda, keyinchalik Navoiy, Andijon, Samarqand va boshqa viloyatlarda umumta'lim maktablari uchun " amaliyotchi-psixologlar " mutaxassisligi bo'yicha qayta tayyorlov kurslari ochildi va bu kurslarni muvaffaqiyatli tugatganlar Respublikamizning talaygina maktablarida psixologik xizmat tashqilotchisi, targ'ibotchisi va tadbqiqotchisi sifatida samarali ish olib bormoqdalar. (Bu haqdagi batafsil ma'lumotlarni Toshkent, Buxoro, Navoiy, Samarqand va Andijon viloyatlari Xalk ta'limi boshqarmasi va pedagogik

xodimlar malakasini oshirish institutlariga topshirilgan amaliyotchi-psixologlar hisobotidan olish mumkin.)

Qolaversa, umumta'lim maktablarida psixologik xizmatni tashkil etishda va takomillashtirish borasida 1987 yil Buxoroda, 1990 yil Toshkentda, 1993, 1994, 1995 yillarda Buxoroda tashkil etilgan Respublika ilmiy-amaliy anjumanida qilingan barcha ma'ruzalar, ko'tarilgan muammolar O'zbekistondagi psixologik xizmat tatbiqining tub mohiyatini tushunish, tahlil qilish va bu borada olib borilishi lozim bo'lgan vazifalarni belgilash uchun muhim ahamiyat kasb etadi. (Bu hakdagi batafsil ma'lumotlarni mazkur yillarda Toshkent va Buxoroda chop etilgan ilmiy-amaliy anjuman materiallaridan olish mumkin.)

O'zbekistonda psixologik xizmatning bugungi ilmiy-tashkiliy holatini tahlil qilar ekanmiz, albatta, Respublika miqyosida psixologik xizmat ko'lamini kengaytirish uchun muhim ahamiyat kasb etadigan amaliyotchi-psixologlar tayyorlash uslubi, printsiplari va o'ziga xos xarakterli xususiyatlari haqida o'z fikr-mulohazalarimizni bayon etishni joiz, deb o'ylaymiz:

Ma'lumki, psixologik xizmat barcha mamlakatlarda, hatto bir -biriga o'xshamagan turli ilmiy-tashkiliy shakllarda amalga oshirilib kelmoqda. (Bu hakdagi batafsil fikrlar 1-bo'limda mavjud.)

Bu, albatta, tabiiy hol bo'lsa kerak. Chunki, har bir davlatning faqat o'z ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy taraqqiyotiga mos tadbirlargina shu davlatda qo'llaniladi va kerak bo'lsa rivojlantiriladi. SHunga muvofiq, O'zbekistonda psixologik xizmatni rivojlantirish uchun malakali va etuk mutaxassislar kamligini xisobga olib, dastlabki qadam maktabning eng ilg'or va iqtidorli o'qituvchilari orasidan amaliyotchi psixologlar tayyorlash tashabbusi bilan boshlandi. Bu borada o'rinli bir savol tug'iladi: Nima uchun " amaliyotchi-psixologlar " kursiga aynan tajribali o'qituvchilargina jalb qilindi? Darhaqiqat, kursga faqat yuqori malakali pedagoglarning jalb qilinishi bejiz emas. Chunki, maktabda psixolog bo'lish uchun, avvalo o'quvchi shaxsini, o'quv jarayonini ta'lim-tarbiya mezonlarini chuqur va to'g'ri tahlil qila olish malakasi va tajribasi bo'lishi shart, deb o'ylaymiz. SHuningdek, masalaning ijtimoiy tashkiliy tomonlari ham mavjud. Masalan, maktabda ishlab ma'lum tajribaga ega

bo'lmagan shaxslar kursga qabul qilinsa, 4-5 oygina muddat ichida maktabdagi pedagogik-psixologik jarayonni to'g'ri va muvaffaqiyatli tahlil qila olish malakasiga ega bo'la olmaydilar. Boshqa tomondan esa, agarda, universitetlar va pedagogika institutlarida " amaliyotchi-pedagog-psixolog " mutaxassisligi bo'yicha fakul'tetlar tashkil qilinganda, kamida 5 - 10 yil, balki undan ham ko'proq kutishga to'g'ri keladi. Mabodo fakul'tetni tugatgan takdirda ham pedagogik tajriba bo'lmasa baribir pedagogik jarayonni psixologik tahlil qilish ishida bir muncha mushkullik tug'diradi.

SHularni hisobga olib O'zbekiston xalq ta'limi Vazirligi tomonidan chiqarilgan farmoyishlar va viloyatlar xalq ta'limi boshqarmalarining tashabbuslari bilan tashkil etilgan " amaliyotchi-psixolog " kurslarining ish faoliyati bugungi kunda O'zbekistondagi psixologik xizmatni rivojlantirish uchun eng optimal tadbir sifatida muhim ahamiyat kasb etayotganligini alohida ta'kidlamoqchimiz.

Jumladan, Buxoroda bugungi kunda 200 dan ortiq Toshkentda 250 dan ortiq va qolgan viloyatlarda jami 200 dan ortiq, demak, Respublika miqyosida 650 dan ortiq maktablarda amaliyotchi-psixologlar tomonidan psixologik xizmat jarayonining tashkil etilayotganligi fikrimizning yorqin dalilidir.

Yana shuni alohida ta'kidlash lozimki, 1994 yilda tuzilgan "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limida psixologik xizmat, xalq ta'limi tizimida ishlaydigan psixologlarning malakasini oshirish va ularning attetstsiyasi haqida Nizom"ning Xalk ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlanishi (1996 yil 5 aprel') amaliyotchi-psixologlarning faoliyatini yanada kengroq ko'lamda tashkil etish, rivojlantirish va takomillashtirish uchun muhim rasmiy asos bo'lib xizmat qildi. "Amaliyotchi-psixologlar " tayyorlash masalasi bayon etilar ekan, bu urinda O'zbekistonda " amaliyotchi-psixologlar "tayyorlashning eng birinchi tashabbuskori bo'lgan Nizomiy nomidagi Pedagogika instituti psixologlari tomonidan tashkil etilgan " amaliyotchi-psixologlar " fakul'teti faoliyatini alohida qayd etish lozim. Chunki, bu fakul'tetni (2- mutaxassislik bo'yicha) muvaffakiyatli tugatgan yuzlab amaliyotchi psixologlar bugungi kunda psixologiya fanining ilmiy amaliy tatbiqi bilan shug'ullanib, Respublika miqyosida psixologik

xizmatning keng quloch yoyishida o'z xizmatlarini qo'shmoqdalar. (Respublikada psixologik xizmatni rivojlantirishning dastlabki ilmiy-tashkiliy asosi sifatida ish olib borgan va borayotgan " amaliyotchi-psixologlar " tayyorlash fakul'tetining faoliyat natijalari haqidagi batafsil ma'lumotlarni shu fakultetdagi yillik hisoboti hujjatlari arxividan olish mumkin)

Yuqorida keltirilgan misollar, tahlillar va xulosalardan ko'rinadiki, O'zbekistonda psixologik xizmatni takomillashtirish va rivojlantirishning asosiy shartlaridan biri , bu - amaliyotchipsixologlar tayyorlash mexanizmini har tomonlama puxta va muvaffaqiyatli tarzda ishlab chiqishdir. CHunki, barcha sohalarda malakali mutaxassislardan saralangan va puxta tayyorlangan psixologlar safini ham son jihatdan, ham sifat jihatdan kengaytirmay turib, psixologik xizmat tizimining amaliy faoliyatdagi tatbiqini Respublika miqyosida keng ko'lamda amalga oshirib bo'lmaydi.

Shunga muvofiq, amaliyotchi-psixologlar tayerlash muammosi bugungi kunda xalq ta'limi Vazirligi tomonidan hal qilinishi lozim bo'lgan eng dolzarb, muammo bo'lib turibdi. Albatta, mazkur muammoni bartaraf etish yo'lida talaygina ishlar qilinmoqda. Masalan, Toshkent, Buxoro, Navoiy, Andijonda va Samarqandda maxsus tashkil etilgan amaliyotchi-psixolog tayyorlov kurslari, maktabda amaliyotchi-psixolog shtatining joriy qilinganligi va unga jiddiy e'tibor berib borilayotganligi kabi tadbirlar shular jumlasidandir. Lekin, tadqiqotchi sifatida bizni masalaning boshka tomoni ya'ni amaliyotchi psixologlar tayyorlashning bugungi dunyoviy ta'lim tsivilizatsiyasi talablariga har jihatdan javob bera oluvchi ilmiy -tashkiliy jihatlarini o'rganish, tahlil qilish va takomillashtirish jarayoni ko'proq qiziqtiradi va shu ijtimoiy jarayon bilan bog'liq barcha xususiyatlarni tadqiq qilishni asosiy maqsad qilib oldik.

Dastlabki tadqiqot natijalari shuni ko'rsatayaptiki, O'zbekistonda amaliyotchi-psixologlar tayyorlash muammosi juda keng va ko'p qamrovli muammo bo'lib, bugungi kunda qismangina hal qilingan xolos, ya'ni, Respublikada amaliyotchi-psixologlar tayyorlash haqida Nizomning tasdiqlanishi (1996 yil 5 aprel) va mazkur Nizom asosida bugungi kundada atigi 5 viloyatdagina (Toshkent, Buxoro, Andijon, Navoiy,Samarqand) amaliyotchi-

psixologlar tayyorlash amalga oshirilayapti. Lekin, masalaning boshka ilmiy-tashkiliy tomonlari hanuzgacha hal qilinmagan. Bularga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlashning Respublika miqyosidagi yagona ilmiy-amaliy o'quv dasturi va standart mezonlari ishlab chiqilmagan.
2. Amaliyotchi-psixolog kursiga qabul qilish mezonlari ijtimoiy va ilmiy-tashkiliy asoslar bilan to'liq mustaxkamlanmagan.
3. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash tizimining samaradorligini o'rganish, tahlil qilish va tegishli ilmiy-tashkiliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan tadqiqotlarni olib borish rejasi tuzilmagan.
4. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash halq ta'limi tizimining davlat buyurtmasiga to'liq kiritilmagan.
5. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash sifatini nazorat qilib boruvchi maxsus Davlat tashkiloti ta'sis etilmagan. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagilarga jiddiy diqqat e'tiborni qaratish lozim, deb o'ylaymiz.

1. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash kursini tashkil etishga mo'ljallangan yagona o'quv dasturini tuzish va uni barcha o'quv yurtlarida joriy etish.

2. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash jarayoni bilan bog'liq qator tajribalarimiz shuni ko'rsatdiki, mazkur kursga tinglovchilar qabul qilishning ijtimoiy va ilmiy-tashkiliy talablariga javob bera oluvchi standart mezonlarni ishlab chiqish va shu mezonlar asosidagina "amaliyotchi-psixolog" kursiga qabul qilish, Bunda, asosan, ish (pedagogik faoliyat) tajribasining kamida 5 yil bo'lishi; pedagogik bilim (pedagogik jarayonni tahlil qila olish) saviyasining o'rtachadan yuqori darajada bo'lishi; umumiy psixologik bilim va tasavvurning o'rtachadan yuqori darajada bo'lishi; kasbga kizikishi, iqtidori va xoxishining o'rtachadan past bo'lmasligi; yoshning chegaralanishi (27- 40- 45- yoshgacha); shaxsiy sifatlarning talab darajasida bo'lishi kabi mezonlarga rioya qilinishi lozim.

Tinglovchilarni mazkur mezonlar asosida qabul qilish 1-dan kasbga va kursga nisbatan mas'uliyatni oshirsa, 2-dan esa muljallangan o'quv dasturini tezroq va samaraliroq o'zlashtirish imkonini beradi. Chunki, juda qisqa vakt (5-7-9 oy) mobaynida juda ko'p psixologik bilimlarga ega bo'lish talab qilinadi.

Fundamental bilim, tajriba va malakaga ega bo'lmagan tinglovchi esa buning uddasidan chiqib olmaydi, aniqrog'i, "igna bilan quduq qazadi". Afsuski, bugungi kunda maktablarda faoliyat ko'rsatayotgan amaliyotchi -psixologlar orasida bundaylar mutlaqo yo'q, deb hozircha ayta olmaymiz. Bu esa psixologik muxofaza vositasi bo'lgan psixologik xizmatni endigina kamol topib borayotgan ijtimoiy maqsadiga, moxiyatiga ma'lum darajada salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'zbekiston psixologlari esa bunga yo'l qo'ymasliklari kerak.

O'zbekistonda psixologik xizmatning bugungi holatiga tavsif berishga oid yuqorida bayon etilgan barcha tahlillarimiz xotimasi O'zbekistonda psixologik xizmat tizimini yaratish va rivojlantirish bilan bog'liq asosiy yo'nalishlarni belgilashni taqozo etadi.

Chunki, psixologik xizmat tizimining Respublika miqyosidagi keng qamrovli ilmiy-amaliy yo'nali shlarini belgilamay turib Respublika ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga molik ijtimoiy-psixologik muammolarni bartaraf etib bo'lmaydi. Shunga muvofiq, barcha sohalardagi hozirgi zamon ilg'or psixologik adabiyotlarga va tadqiqotlarga tayanib psixologik xizmatning asosiy amaliy yo'nalishlari va uning ilmiy-tashkiliy ish jihatlarini o'rganish borasida ma'lum izlanishlar olib borildi. Shuningdek, barcha yo'nalishlar uchun umumiy va juz'iy bo'lgan ijtimoiy psixologik holatlar, vazifalar va tadqiqotlar ko'lami va ularni amalga oshirish yo'llari belgilandi. Bugungi kunda qator sohalarda psixologik xizmat tizimining joriy etilishi va rivojlantirilishi uchun ijtimoiy ehtiyojlarning nixoyatda ortib borayotganligi va bu ehtiyojlarni qondirishga nisbatan yuqori tashkilotlardan tegishli qarorlar qabul qilinayotganligini alohida qayd etish mumkin. Masalan, xalq ta'limi tizimida (muassasalarida) psixologik xizmatni joriy etish va rivojlantirish borasidagi (1991, 1992, 1995 yil); Ichki ishlar tizimida psixologlar faoliyatini takomillashtirish bo'yicha (1990, 1992, 1994); Temiryo'l transporti tizimida psixologik xizmatni joriy etish va takomillashtirish bo'yicha (1992-94 y); Avtotransport muassasalarida ijtimoiy psixologik xizmatni joriy etish va takomillashtirish bo'yicha (1994-95 y); Tibbiyot va sog'likni saqlash muassasalarida psixologik faoliyatni takomillashtirish borasida (1994-95 y);

Sport va sog'lomlashtirish tizimlarida har bir sportchining individual - psixologik holati va imkoniyatlarini o'rganish bo'yicha (1993-95); Qishloq xo'jaligi xodimlari madaniymaishiy, ruhiy ma'naviy faoliyatini yaxshilash bo'yicha (1994-95-96 y); Oilaviy hayotni tashkil etish tizimlaridagi ayrim muassasalar (Toshkent, Angren, Buxoro) da psixologik xizmatni takomillashtirish bo'yicha (1989-90-93); Yirik ishlab chiqarish va mehnat jamoalarida psixologik xizmatni takomillashtirish bo'yicha (Toshkent, 1989-90-92) chiqarilgan qarorlar va belgilangan tadbirlar shular jumlasidandir. Tadqiqot davomida mazkur qarorlarning va tadbirlarning maqsadidan kelib chiqib va shularga asoslanib O'zbekistonda psixologik xizmatni tashkil etish va rivojlantirishning dastlabki bosqichi quyidagi 7 yo'nalishlar asosida amalga oshirilishi mumkin, degan xulosaga keldik:

1. Ta'lim tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
2. Mehnat jamoalarida psixologik xizmat;
3. Oilaviy hayotni tashkil etish tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
4. Transport muassasalarida psixologik xizmat;
5. Sog'likni saqlash tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
6. Ichki ishlar, huquq- tartibot tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
7. Sport muassasalarida psixologik xizmat.

Demak, bugungi kunda mazkur 7 yo'nalish bo'yicha shaxs psixologiyasi va jamiyat uyg'unligini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy psixologik tadbirlar baholi qudrat amalga oshirilmoqda. Bu esa eng birinchi navbatda mazkur yo'nalishlarda faoliyat ko'rsatayotgan shaxslarning o'z- o'zini anglash, bilish va rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik muxofaza imkoniyatlardan keng ko'lamda foydalana olishlariga, ya'ni ularning faoliyatida qamroq muvaffaqiyatsizlikka uchrashlariga va ko'proq samarali mehnat qila olishlariga benixoya yordam beradi.

Tadqiqot davomida Respublikamizning barcha viloyatlarida va tumanlaridagi umumta'lim maktablarida psixologik xizmat muammosi qanday hal etilayotganligi ham o'rganildi.

Bizdagi ma'lumotlarga qaraganda Respublika xalq ta'limi Vazirligi tomonidan qat'iy va rasmiy ravishda psixologik xizmat tatbiqining zarurligi uktirilgan bo'lsa-da, ayrim viloyatlarda yoki tumanlarda hanzugacha birorta ham

maktabda psixologik xizmat tizimi joriy qilinmagan. Albatta, buning ob'ektiv va sub'ektiv sabablari bor. Ob'ektiv sabablar shundaki, mazkur viloyatlarda malakali psixologlarning (fan nomzodlari va xokazo) yo'qligi va amaliyotchi-psixologlar tayyorlash uchun iqtisodiy muammolarning echilmaganligidir.

Sub'ektiv sabablarning mohiyati shundaki, joylardagi tuman va viloyat xalq ta'limi bo'limi mudirlari bu ishga jiddiy yondoshmayotirlar, aniqrog'i bu ishga panja orasidan qaramoqdalar. holbuki, har qanday sharoitda ham mazkur ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan ishni amalga oshirish uchun imkoniyat topish mumkin edi. Lekin, shunga qaramay talaygina tuman va viloyatlarda imkoniyat topilmoqda. Masalan, Andijon viloyatida birorta ham psixologiya fanlari nomzodi bo'lmasa-da, amaliyotchi-psixologlar tayyorlash kursi ochilgan va muvaffaqiyatli olib borilmoqda, mazkur kursga Toshkent, Farg'ona, Buxoro shaharlaridagi malakali psixologlar- fan doktorlari, professorlar, fan nomzodlari, dotsentlar) kelib ma'ruza o'qib, amaliy mashg'ulotlar olib bormoqdalar. Bu erdagi amaliyotchi-psixologlarning bilim darajasini tekshirganimizda ancha yuqori natijalarga ega ekanligi ma'lum bo'ldi.

Tadqiqot davomida psixologik xizmat Respublika bo'yicha qaysi viloyatda ko'proq- samaraliroq va kengroq ko'lamda olib borilayotganligi bilan ham qiziqdik. Bu o'rinda Toshkent va Buxoro viloyati alohida peshqadamlik qilayotganligi ma'lum bo'ldi. Masalan, Buxorodagi deyarli barcha maktabda psixologik xizmat yo'lga quyilgan. Bu- Respublika bo'yicha eng yuqori ko'rsatkich. Albatta, bu viloyatlarda nafaqat ishning soniga, balki sifatiga ham jiddiy e'tibor berilmoqda.

Psixologik xizmat tatbiqi borasida Respublika bo'yicha nisbatan yaxshi natijalarga erishayotgan Buxoro tumani xalq ta'limi bo'limining ish tajribasi ham o'rganildi va ma'lum tartibda tahlil qilindi. SHunisi ahamiyatliki, tumandagi talaygina maktablarda tuman xalq ta'limi bo'limining mudiri Z. Abdullaevning tashabbusi bilan 1991 yildayok psixologik xizmat joriy qilingan edi va shundan buyon juda ko'p izlanishlar natijasida bugungi kunda tuman bo'yicha jami 41 ta maktabning 60 % da amaliyotchi-psixologlar mavjud va ularning ish tajribalari alohida taxsinga sazovor. (Buxoro tumanidagi olib borilgan psixologik xizmatning

ilmiy-tashkiliy faoliyati, namunali tajribalari erishilgan yutuqlar bo'yicha batafsil ma'lumotlarni tuman xalq ta'limi bo'limining mudiri Z. Abdullaevning 1990-96 yillar davomida qilgan yillik yaquniy hisobotlari saqlanadigan hujjatlar arxividan olish mumkin).

Psixologik xizmatning bugungi holati tahlilida yuqorida ta'kidlaganimizdek O'zbekiston Avtotransport davlataksionerlik korporatsiyasiga qarashli qator korxonalarda psixologik xizmat joriy qilinganligini ham alohida qayd etishga to'g'ri keladi. Bunda, asosan, xududiy psixologik xizmat Markazlarini, ayniksa, Buxoro xududiy psixologik xizmat markazini faoliyati muhim o'rin tutmoqda. Olib borilgan tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatayaptiki, haqiqatdan ham, boshka sohalar kabi avtotransport tizimida ham psixologik xizmatga bo'lgan zarurat nihoyatda ortib bormoqda. Masalan, korxona muvaffaqiyatli faoliyati uchun muhim bo'lgan har bir haydovchining o'ziga xos individual xususiyatlarini bilish, uni ayrim "stress" holatlariga tushmaslikdan saqlab qolish, (muxofaza qilish) korxonadagi shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan ziddiyatlarning oldini olish, har bir ishchi-xodim imkoniyatlaridan kasbiy faoliyat uchun to'la-to'kis foydalanish kabi barcha ishlarni psixologik xizmat tatbiqisiz bajarish ancha mushkullik tug'dirishi ayon bo'lib qolmoqda. Zero, Respublikamiz Avtotransport tizimidagi korxonalarda olib borilgan psixologik xizmat natijalarining tahlili shuni ko'rsatayaptiki, har bir ishchi-xodimning o'ziga xos individual psixologik xususiyatlarini puxta o'rganmay turib shaxs faoliyati va korxona muvaffaqiyati o'rtasidagi ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlab bo'lmaydi. Uyg'unlik bo'lmagan joyda esa ish ham, yutuq ham bo'lmaydi. (Avtokorxonalarda olib borilgan psixologik xizmat natijalari haqidagi batafsil ma'lumotlarni Buxoro psixologik xizmat markazi va Buxorodagi 2524 N61-avtokorxona va N8-taksomotor saroyida saqlanuvchi arxivdan olish mumkin.)

YAna shuni qayd etish kerakki, Respublika avtotransport Vazirligi qoshida, Respublika tibbiyot va ichki ishlar Vazirligi bilan kelishilgan holda avtokorxonalarda ishlovchi har bir haydovchining asab va "stress" holatlari bilan bog'liq hissiy zo'riqish holatlarni diagnostika qiluvchi Markaz tashkil etilgan bo'lib, ushbu Markazning faoliyati ma'lum darajada psixologik xizmat faoliyati

bilan bevosita bog'liq ekanligi ma'lum bo'ldi. Chunki, diagnostik testlar orkali haydovchi ruxiyatida qandaydir kamchiliklar yoki hissiy zo'riqishlarning tarkib topayotganligi aniqlansa, o'sha zaxoti mazkur haydovchi vaqtincha ishdan chetlashtiriladi. Bu esa ayni paytda o'sha xodimning salomatligi, psixologik kamolotini saqlab qolishda turli ko'ngilsizliklar (avariya va xokazolar) ning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bizningcha, ushbu diagnostik Markaz (ushbu Markazning tashkil etilishi, tajribalari va barcha faoliyat natijalari to'g'risidagi batafsil ma'lumotlarni O'zbekiston avtomobil transporti davlat-aktsionerlik korporatsiyasining yillik hisobot hujjatlari saqlanuvchi arxivdan olish mumkin.) xududiy psixologik xizmat Markazlari bilan hamkorlikda ish olib borsa O'zbekistonda psixologik xizmatni rivojlantirishning yana bir ilmiy-tashkiliy asosi yaratilgan bo'lar edi.

Psixologik xizmatning bugungi holati tahlil qilinar ekan, albatta, ayrim yirik sanoat korxonalarida ham psixologik xizmat joriy qilinganligini qayd etishga to'g'ri keladi.

Tahlillarimiz shuni ko'rsatayaptiki, ushbu zavodlarda eng malakali psixologlar ish olib borganlar va ularning ish tajribalari O'zbekistonda psixologik xizmatni joriy qilishda muhim o'rin tutadi

O'zbekistonda olib borilgan va olib borilayotgan amaliy psixologik ishlar ichida " Oilaga psixologik xizmat ko'rsatish " bo'limlarining faoliyati alohida o'rin tutadi. Oilaga psixologik xizmat ko'rsatish bo'limlarining faoliyatini quyidagi yo'nalishlar asosida qayd etish mumkin:

1. O'spirinlarga oilaviy hayot tasavvurlarini shakllantirish borasida psixologik xizmat ko'rsatish.
2. Nikoh oldi psixologik xizmat ko'rsatish. Bunda asosan yosh oila quruvchilarning oilaviy munosabatlarda namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan individual psixologik xususiyatlari o'rganiladi, sevgi, ishq, muhabbatning biologik, sotsiologik va psixologik tomonlarini tushuntirish asosida tegishli tavsiyalar beriladi.
3. Oilaga psixologik xizmat ko'rsatish jarayonida esa turli yoshlardagi va turli toifalardagi oilalarga oilaviy hayot bilan, oiladagi shaxslararo munosabatlar

bilan, turli xil ziddiyatlar bilan bog'liq barcha vaziyatlarni tahlil qilishda va ma'lum ijobiy tomonga yunaltirishda ko'maklashiladi.

4. Oilasizlarga psixologik xizmat ko'rsatish yo'nalishida bo'ydoq erkaklarga va beva ayollarga o'z tengdoshini topish va oilani avaylash va umuman oilaviy hayot tizimining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari haqida ma'lumotlar beriladi va muvaffaqiyatli oila qurish borasida tegishli tavsiyalar berib boriladi.

5. Ishonch telefonlari orqali oilalarga yoki oiladagi shaxslarga psixologik xizmat ko'rsatish. Bunda, asosan ishonch telefonidagi ma'lumotlar asosida va barcha dalillarni sir tutgan holda ma'lumotning mazmunidan kelib chiqib tegishli psixologik tadbirlar olib boriladi.

Ushbu yo'nalishlar bo'yicha bir necha yillar davomida Toshkent shahridagi "Semurg'" baxt uyi va Angren shahar "Baxt" uyi qoshidagi psixologik xizmat ko'rsatish markazi xodimlari tomonidan olib borilayotgan ishlar, tajribalar va tadbirlarni alohida qayd etish mumkin. (Bu haqdagi aniq dalillar va batafsil tafsilotlarni Toshkent shahri "Semurg'" baxt uyi qoshida tashkil etilgan oilaga psixologik xizmat ko'rsatish markazi va Angren shahar hokimiyati qoshidagi " Baxt " markazi arxivi materiallaridan olish mumkin.)

Oilaviy hayot tizimiga bo'lgan psixologik xizmat yo'nalishlarining bugungi holatini tahlil qilar ekanmiz, bu borada maxsus ilmiy izlanishlar asosida olib borilayotgan amaliy tadbirlarni alohida qayd etishga to'g'ri keladi.

Chunonchi, psixologiya fanlari doktori, professor G'. B. SHoumarov, psixologiya fanlari doktori V. M. Karimova va psixologiya fanlari nomzodi, dotsent N. A. Sog'inovlar rahbarligidagi A. Avloniy nomidagi Respublika pedagogik xodimlar malakasini oshirish Markaziy instituti psixologiya kafedrasi, Farg'ona davlat universiteti ijtimoiy psixologiya kafedrasi tomonidan ishlab chiqilgan metodikalar, yakunlangan dissertatsiyalar shular asosida barcha viloyatlarda olib borilayotgan oilaviy hayot tizimini tahlil qilish bilan bog'liq psixodiagnostik psixokorreksion ishlar ko'lamining tobora kengayib borayotganligi fikrimizning dalilidir. Ayni paytda, katta ilmiy va ijtimoiy potentsialga ega bo'lgan mazkur ishlar Respublika miqyosida oilaviy hayot bilan

bog'liq psixologik xizmat tizimini rivojlantirish uchun to'lakonli ilmiy-tashkiliy asos bo'lib xizmat qilsa, ajab emas.

O'zbekistondagi psixologik xizmatning bugungi holatida "Iqtidorli bolalarni tanlash va tarbiyalash" borasida olib borilayotgan ilmiy-amaliy ishlarning ancha keng qamrovli va ijtimoiy ahamiyatli ekanligini o'ziga xos muammanuniat bilan qayd etish mumkin. Chunki, ilmiy-psixologik mezonlar asosida davlat va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash talablariga mos eng zukko,eng iqtidorli yoshlarni tanlash va tarbiyalash hamma zamonlarda va hamma davlatlarda ham faqat ijtimoiy yutuqlar keltirgan. SHunga muvofiq, psixologiya fanlari doktori, professor B. R. Qodirov rahbarligida Respublika miqyosida umumta'lim maktablarida taxsil olayotgan o'quvchilar ichidan eng zukko, eng iqtidorlilarini tanlay olish bo'yicha olib borilayotgan ilmiy-amaliy ishlarning tub mazmuni, mohiyati, maqsadi va vazifalari shu yo'nalishdagi psixologik xizmat tizimini rivojlantirishning ilmiy-tashkiliy asoslari sifatida keng quloch yoymoqda va ijtimoiy jihatdan muhim ahamiyat kasb etmoqda. (Mazkur yo'nalishdagi maxsus tajribalar va ularning natijalari haqidagi ma'lumotlarni Respublika iqtidorli bolalarni tanlash va tarbiyalash markazining hisobot-hujjatlaridan olish mumkin.)

O'zbekistondagi psixologik xizmatning bugungi holatiga ilmiy-tashkiliy nuqtai nazaridan baho berar ekanmiz, bu borada talaygina yutuqlar, kamchiliklar va tez orada bartaraf etilishi muqarrar bo'lgan muammolarga duch kelimiz.

Yutuqlarimizning mohiyati quyidagicha:

1. O'zbekistonda psixologik xizmatni joriy etish, boshqarish va rivojlantirish uchun ma'lum va etarli darajadagi ijtimoiy va ilmiy-tashkiliy asoslar mavjud. Bular jumlasiga,"O'zbekiston Respublika xalq ta'limi tizimida ishlaydigan psixologlarning malakasini oshirish va ularning attestatsiyasi haqidagi"Nizom"ning 5.04.1996 yilda rasmiy tarzda tasdiqlanishi.
2. " Nizom" asosida olib borilayotgan nazariy-ilmiy va amaliy uslubiy ishlar, tajribalar ko'lamining tobora kengayib borayotganligi.
3. Iqtidorli bolalarni tanlash va tarbiyalash Markazining tashkil etilganligi va uning ma'lum psixologik mezonlar asosida faoliyat ko'rsatayotganligi.

4. Oilaga psixologik xizmat ko'rsatish bo'yicha talaygina tajribalarning to'planganligi va shu tajribalar asosida ilmiy-amaliy tavsiyalarning ishlab chiqilganligi.

5. Transport tizimida ma'lum tajribalarning to'planganligi.

6. Qator olimlar guruhi tomonidan ta'lim va oila tizimlarida psixologik xizmatni rivojlantirishga oid ilmiy izlanish larning olib borilayotganligi va shu izlanish natijalari qisman bo'lsa-da amaliyotda qo'llanilayotganligi.

7. Respublika ichki ishlar tizimida, sport va sog'lomlashtirish tizimida va ayrim yirik ishlab chiqarish korxonalarida ma'naviyat va ma'rifat bilan bir qatorda psixologik xizmatga ham jiddiy e'tibor qaratilayotganligi, kabi holatlarni bugungi kunda mamnuniyat bilan qayd etish mumkin.

O'zbekistondagi psixologik xizmatning bugungi holati tahlilidan kelib chiqib, psixologik xizmatni rivojlantirish borasidagi bartaraf qilinishi muqarrar bo'lgan ayrim kamchiliklarni ijtimoiy -psixologik muammo sifatida quyidagicha sharhlash mumkin:

1. O'zbekistonda psixologik xizmat tashkil etilishi, bu boradagi mavjud tajribalar, nazariy-ilmiy, amaliy uslubiy ishlar ko'lamini umumiy holda ifoda etuvchi va shu asosda ma'lum ijtimoiy-psixologik xulosalar chiqaruvchi tadqiqotlarning nihoyatda taqchilligi;

2. Barcha soha yo'nalishlarini o'zida mujassamlashtirgan rasmiy tarzda yagona psixologik xizmat tizimi" Nizomi"ning yo'qligi;

3. Respublika ravnaqini ta'minlashga muhim ahamiyat kasb etadigan ayrim ijtimoiy-iqtisodiy yo'nalishdagi sohalarda hanuzgacha psixologik xizmat tatbiq etilmayotganligi;

4. Korxona, muassasa va tashkilotlar uchun amaliyotchi-psixologlar tayyorlash mexanizmi ijtimoiy talablar asosida ishlab chiqilib, to'la-to'kis yo'lga qo'yilmaganligi;

5. Aholiga psixologik xizmat ko'rsatish markazlarining etarli emasligi va shu markazlar tarkibiga kirishi zarur bo'lgan o'zbek xalqi tarixi, qadriyatlari, ma'naviy qiyofasi bilan bog'liq

bo'lgan etnopsixologik xizmatning yo'qligi (rasmiy tarzda faoliyat ko'rsatmayotganligi);

6. Respublika hududida istiqomat qiluvchi barcha fuqarolarning oilada, ish jarayonida va hayotda sodir bo'layotgan ma'lum muvaffaqiyatsizliklarga nisbatan oldindan ijtimoiy-psixologik muhofaza qilishni ta'minlashga rasmiy tarzda etarli e'tibor berilmaganligi; kabi holatlar, bugungi kunda, ayniqsa " Inson manfaatlari" ustivor yo'nalish sifatida qaror topayotgan bir pallada zudlik bilan hal qilinishi muqarrar, deb o'ylaymiz.

Albatta, yuqoridagi ko'rsatilgan kamchiliklarni bir yilning o'zida yoki bitta tadqiqotda hal qilib bo'lmaydi. Ularni bartaraf etish uchun balki, o'nlab yillar, o'nlab tadqiqotlar kerak bo'lar. SHunday bo'lsa-da, qayd etilgan kamchilik-muammolarni mumkin qadar tezroq va samaraliroq tarzda bartaraf etish O'zbekiston psixologlarining kechiktirib bo'lmas mas'uliyatli va muqaddas vazifasi bo'lishi tabiiy.

II.Bob.Maktab amaliyotchi psixologining kasb hunarga yo'naltirish ishlari.

2.1.Qiziqish va uning kasb hunar tanlashdagi o'rni

Qiziqish-havas iborasini biz ko'pincha maroqli, ajoyib yoqimli ma'nolarda ham ishlatamiz. Qiziq spektakl, maroqli roman, ajoyib odam va hokazolar deganimizda, odatda, shu ma'noda gapiramiz. Bunday ma'noda tushuniladigan qiziqish-havasni bevosita qiziqish-havas yoki qisqa muddatli qiziqish-havas deymiz, Bu xildagi qiziqish-havas, asosan, kishidagi ixtiyorsiz diqqat jarayonida ro'y beradi va u kishining individual xususiyatlari tarkibiga kirmaydi.

Bevosita qiziqish - havasni uzoq muddatli, nisbiy barqaror qiziqish-havasdan farq qilmoq kerak. O'ziga xos tor ma'noda ishlatiladigai qiziqish so'zi aslida shu xildagi barqaror qiziqish-havasni bildiradi.

Qiziqishning bu xili (barqaror qiziqish-havas) shaxsning diqqat e'tiborini muayyan narsaga, voqelik va hayotning muayyan sohasiga, muayyan bir faoliyatga birmuncha uzoq vaqt va barqaror qaratilishida ifodalanadi.

Qiziqish-havas, jumladan, kishining o'zini qiziqtirgan narsaga erishuviga doimo intilishida, bu narsani bilib ishga, shu narsani o'ziga yaqinlashtirish va uni egallab olish uchun har doim intilishida ifodalanadi.

Odamlarga xos bo'lgan turli xil qiziqishlar orasida har bir kishining biron-bir sohaga asosiy qiziqish-havasi bo'ladi.

Shunday qiziqish-havasniig bo'lishi shaxsning individual xususiyatinn tashkil etadi.

Individual qiziqish-havas – kishining o'z hayotida, dunyoda ma'lum bir narsani eng muhim, eng qimmatli hisoblab, shu narsaga erishmoq, uchun intilishidir.

Shaxsning asosiy hayot yo'li individual qiziqish-havaslarida namoyon bo'ladi.

Qiziqishning bu turi faoliyatining uni qiziqtirgan narsaga moyilligida, shu narsani eslaganda har doim yoqimli tuyg'ular his qilishida, shuningdek, shu narsa va u bilan bog'liq bo'lgan ishlar haqida doim gapirishga moyillikda ko'rinadi.

Bu qiziqish butun diqqat e'tiborimizni o'sha bizni qiziqtirgan narsaga qaratishimizda, shu narsaga nimaiki yaqin aloqador bo'lsa, shuni tez-tez esga olishimizda, xayolimizning hadeb shu narsa tevaragida aylanaverishida, fikrimizni o'sha biz qiziqtirgan narsa bilan bog'liq bo'lgan masalalar juda ham chulg'ab olishida ifodalanadi.

Individual qiziqishni kishidagi diqqatning individual xususiyatlari bilan, yoki tuyg'u-hislar bilan yoki undagi orzu, intilishlar bilan aynan bir narsa deb tushunish yaramaydi. Qiziqish-havas – shaxsning individual xususiyati bo'lib, uning diqqat-e'tibori real olamdagi muayyan bir sohaga muttasil qaratilishidir. Lekin kishidagi bu xil qiziqish-havas uning diqqat-e'tiborida ham, hissiyotlarida ham, intilishlarida ham, fikrlarida ham, faoliyatlarida ham namoyon bo'ladi.

Qiziqish hammadan ko'ra ko'proq kishining kasbi, ixtisosi bo'yicha qiladigan mehnati, o'qishi bilan bog'liq bo'ladi. Odamda shaxsiy qiziqishlar bilan birga, u ijtimoiy ozod bo'lgani tufayli, unga yana ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy qiziqishlar ham xosdir.

Kishilarning qiziqishlariga qarab bir-biridan farqi

Odamlardagi qiziqishlarni biz avvalo bu qiziqishlarning mazmuniga qarab turlarga ajratamiz. Qiziqishning mazmuni keng ma'noda olingan voqelikdagi qanday narsalar yoki soha bilan qiziqilganligiga bog'liq bo'ladi, shular bilan belgilanadi. Kishilarning mazmunan, har xil bo'lgan qiziqish-havaslarini bu qiziqishlarning ijtimoiy qimmatiga qarab ijobiy qiziqish, yuksak, oliyjanob qiziqish-havas deb baholasak, boshqa bir qiziqishlarga salbiy qiziqish, past, bachkana va hatto zararli qiziqish deb baho beramiz.

Ijtimoiy-siyosiy qiziqishlari ham mavjuddir. Bu qiziqishlar jamiyatga foyda keltiradigan yoki reaksiya jamiyat uchun zararli, yemiruvchi qiziqish bo'lmog'i mumkin.

Progressiv ijtimoiy-siyosiy qiziqishlar kishidagi eng yuksak, qimmatli qiziqishdir. Kishilarning individualligi faqat unda ijtimoiy qiziqishlarning mavjudligi bilan emas, balki yana mana shu ijtimoiy qiziqishlarning undagi shaxsiy qiziqishlar bilan bo'lgan nisbatida hamdir. Kishidagi ijtimoiy qiziqishlar uning shaxsiy qiziqishlaridan ustun bo'lganda, undan ham muhimrog'i, kishining

shaxsiy qiziqishlari ijtimoiy qiziqishlar bilan mos bo'lgandagina shaxsning ma'naviy hayoti ko'rkamroq bo'ladi.

Intellectual (aqliy) qiziqishlar yuksak, ijobiy qiziqishlardir. Ana shunday qiziqish egalari uchun o'z hayotlarida eng muhim narsa – fan bilan mashg'ul bo'lish, kerakli nazariy va amaliy masalalarni hal etishdir. Chunonchi, Nyuton, Lomonosov, Darwin, Siolkovskiy, Michurin, Pavlov, ana shunday qiziqish bilan yashadilar.

Estetik qiziqishlarning o'ziga berilib ishlaydigan kishilar ham bo'ladi. Bunday odamlar uchun o'z hayotlarida eng asosiy narsa san'at va unga xizmat qilish qimmatbaho san'at asarlari yaratishdir. Chunonchi, rus kompozitorlaridan Glinka, Musorgskiy, Chaykovskiy va Moskva badiiy teat-riga asos solgan Stanislavskiylar mana shunday kishilardandir.

Ayrim kishilarda past va sayoz qiziqishlar ham bo'ladi. Bunday past qiziqishga faqat o'zining hissiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan qiziqishlar kiradi. Ana shunday qiziqishlar quli bo'lgan odamlar uchun hayotlarida eng muhim bo'lgan narsa ular hatto moddiy jihatdan ta'minlangan bo'lsalar ham ovqat yeyish, ichish, uxlash va umuman olganda nafsini qondirishdan iboratdir. Chunonchi, Gogolning «Qadimgi zamon pomeschiklari» povestidagi Afanasiy Ivanovich va Pulxeriya Ivanovnalari xuddi shu tipdagi odamlardir.

Shuningdek, faqatgina shaxsiy boylikka – pul yig'ish, dunyo to'plashga qiziqadigan pastkash odamlar ham bor. Bunday odamlar o'zining eng zarur ehtiyojlarini qondirishdan ham voz kechib, yemay, ichmay, kiyinmay, faqat dunyo to'plashga, mol yig'ishga harakat qiladi.

Faqat o'z nafsini ko'zlash, dunyo to'plash, molparastlikka qaratilgan tuban qiziqishlar nuqul xudbinlik xarakteridagi qiziqishlardir. Bunday qiziqishlar nuqul jamiyat manfaatlariga zid bilib, boshqa kishilar farovonligiga zarar yetkazadi. Shu bilan birga, bunday qiziqishlar kishi ongini nihoyatda chegaralab, uni puch, pastkash bir shaxsga aylantirib qo'yadi.

Kishidagi qiziqishlar doirasi har xil bo'ladi. Odamlar o'zidagi qiziqish doirasining keng yoki tor bo'lishiga qarab ham bir-birdan farq qiladilar. Faqat

birgina narsaga qiziqish bilan cheklanib, boshqa narsalarga e'tibor bermaydigan odamlarni qiziqish doirasi tor kishilar deb ataladi.

Voqelikdagi ko'p sohalarga qiziqadigan kishilarning qiziqish doirasi xilma-xil va keng bo'ladi. Lekin shu bilan birga bunday kishilarda bir qiziqish asosiy, markaziy o'rinni oladi,

Qiziqish-havaslar doirasining keng, xilma-xil bo'lishi ko'pincha bu qiziqish-havaslarining yuksak va chuqur mazmunli bo'lishi bilan ham bog'liqdir. Yuksak qiziqish-havaslariga berilib yashaydigan kishilarning qiziqish-havas doirasi ham keng va xilma-xil bo'ladi.

Ayni bir xildagi qiziqish-havaslarining kuchi turli kishilarda turli darajada bo'ladi. Kuchli qiziqishda ko'pincha kuchli hissiyotlar bilan bog'liq bo'lib kishida ehtiros tarzida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham, odatda «ehtirosli qiziqish», «zo'r havas» degan iboralar ishlatiladi. Kishidagi zo'r havas chidam, sabr-toqat va sabotlilik singari iroda sifatleri bilan bog'langan bo'ladi.

Muayyan bir darajadagi kuch bilan namoyon bo'ladigan qiziqish-havaslar, yana kishilarda barqarorlik yoki doimiylik darajasi bilan ham bir-biridan farq qiladi. Ba'zi kishilar bo'ladiki, ularda hosil bo'lgan muayyan qiziqish-havaslar doimiy bo'lib, umrbod saqlanib qoladi. Chunonchi, Lomonosov, Michurin, Prjevalskiy, Gorkiy singari kishilarda bo'lgan qiziqishlar shunday doimiy, barqaror qiziqishlardandir.

Ba'zi odamlar bir narsaga juda qattiq qiziqadilar, kuchli, zo'r havas qo'yadilar, lekin ulardagi qiziqish-havaslar uzoqqa bormaydi; bunday odamlardagi biron narsaga, biron-bir faoliyatga bo'lgan zo'r qiziqish-havas o'rini darrov boshqa bir xil va shunday zo'r qiziqish-havas oladi.

Bunday kishilarning qiziqish-havaslari tez o'zgaradi. Bunday odamlarni odatda «juda qiziqib ketadigan» ishqiboz kishilar deb yuritiladi.

Ba'zi odamlar bo'ladiki, ularda paydo bo'lgan qiziqish havaslar nihoyat kuchsiz bo'lib, tez o'tib ketadi yoki biron-bir qiziqish o'rini boshqa bir yangi qiziqish oladi. Bunday kishilar faqat «shu kungi» qiziqish-havaslar bilan kifoyalanadi. Bunday kishilarni ko'pincha muayyan orzu-havasi bo'lmagan odamlar deyiladi.

Odamlardagi qiziqish-havaslar tarixan o'zgarib turadi. Shu bilan birga, faqat ijtimoiy qiziqishlarga emas, balki individual qiziqishlar ham o'zgaradi. Qiziqishlarni kishining boshqa xususiyatlariga qaraganda ko'proq darajada ijtimoiy munosabatlar va ijtimoiy turmush sharoitlari bilan belgilanadigan individual xususiyatlari deyish mumkin.

Biz shaxsiy manfaatparastlikka asoslangan qiziqish-havaslariga berilgan odamlarni yoqtirmaymiz. Biz odamlardagi bunday qiziqishlarga barham berish uchun kurashamiz. Bizdagi boshqaruv va tarbiya ishlarimiz, jumladan, yosh avlodlarimizda yuksak va xilma-xil ijobiy qiziqish-havaslar o'stirishga qaratilgandir.

Qiziqish-havasning ahamiyati

Kishida muayyan qiziqish-havaslarning bo'lishi shuni ko'rsatadiki, kishi shaxs sifatida faqat kun kechirish bilan, shu bugungi hayoti bilangina ovora bo'lib qolmasdan, balki istiqbol bilan ham qiziqishadi. Kishidagi qiziqishlar uning dunyoqarashi, e'tiqodi va ideallari bilan bog'liq bo'ladi. Qiziqish-havaslar odamning hayotini mazmundor va ma'nodor qiladi. Kishilardagi individual qiziqish-havaslari uning Vatanini manfaatlari bilan mos keladi, Bunday qiziqish-havaslar kishida qanchalik xilma-xil va yuksak bo'lsa, uning hayoti shunchalik ma'noli va mazmunli bo'ladi. Bunday kishilarning ijtimoiy qimmatini shunchalik yuksak bo'ladi.

Qiziqish-havaslari pastkash yoki tuturiqsiz bo'lgan odamlarning ma'naviy hayoti mazmunsiz va betayin bo'ladi. Bunday odamlar o'zlarining nima uchun yashayotganliklarini, ko'pincha, o'zlari ham bilmaydilar. Kishidagi qiziqishlarning susayib yoki yo'qolib ketishi uning aqlini ham pasaytirib qo'yadi, faoliyatini susaytirib yuboradi va boshqa ma'naviy fazilatlariga putur yetkazadi, kishini bekorchilikka moyil, yalqov qilib qo'yadi. Bular bo'sh qolgan vaqtlarida nima bilan mashg'ul bo'lishlarini bilmay, zerikadilar yoki vaqtni o'tkazadigan biron bekorchi ermak topishga urinadilar.

Muayyan oliyjanob qiziqish-havaslariga ega bo'lgan kishilar har doim tetik, faol bo'ladilar. Bunday kishilarning hayoti ma'noli va sermazmun bo'ladi.

Shaxsning individual xususiyati bo'lgan qiziqish-havaslar uning hamma psixik jarayonlariga ta'sir ko'rsatadi. Yuqorida ko'rib o'tganimizdek, kishining bir talay xarakter xislatlari ham, shuningdek qobiliyatlarining o'sishi ham ma'lum darajada undagi qiziqish-havaslar bilan belgilanadi. Kishidagi qiziqish-havaslar uning barcha psixik jarayonlarida namoyon bo'ladi. Bizdagi idrok etish esda qoldirish, esga tushirish, xayol, tafakkur va iroda jarayonlari qiziqish-havas orqali aktivlashadi. Qiziqish-havaslar esda qoldirishning tez va mustahkam bo'lishiga ta'sir ko'rsatadi, xayol va tafakkur faoliyatini muayyan izga solib yuboradi. Qiziqish-havaslar kishi diqqatining kuchli va barqaror bo'lishiga yordam qiladi, bizning tuyg'u-hissiyotlarimizning, shuningdek bevosita qiziqishlarimizning ham kuchli va barqaror bo'lishiga yordam beradi.

Qiziqish-havaslar kishining mehnat faoliyati uchun nihoyatda katta ahamiyatga ega. Qiziqish-havaslar kishini faoliyatga rag'batlantiradi, uning g'ayratiga-g'ayrat qo'shib, tashabbus ko'rsatishga, aktiv harakat qilishga, ijod etishga, yangiliklar yaratishga yo'llaydi. Qiziqish-havaslar kishining kuch-quvvatini oshiradi. Shuning uchun ham kishining qiziqish-havaslariga mos keladigan ishlar tezroq, osonroq va unumliroq bajariladi.

Qiziqish o'qituv ishlarida katta ahamiyatga egadir. O'quvchilarda o'quv fanlariga, umuman bilimga va o'zining kelgusidagi kasbiga qiziqish-havasning bo'lishi bilimlarni ongli va mustahkam o'zlashtirishning muhim shartidir. Shuning uchun har bir pedagog o'z o'quvchilaridagi mavjud qiziqish-havaslarni bilishi, bu qiziqish-havaslarning qanday o'sib borayotganligini bilishi, o'quv ishlariga va mehnatga barqaror, mustahkam qiziqish paydo qilishga harakat qilishi, yordam berishi zarur.

Qiziqish-havaslarning o'sishi

Bolalar bir yasharlik vaqtlaridayoq yorqin, ta'sirli, o'tkir tovushli, harakatli narsalarga va birinchi marta ko'rgan narsalariga qiziqadigan bo'ladi. Shuningdek, bola endigina qila boshlagan bir xil harakatlarni qayta-qayta takrorlay berishga ham qiziqadi. Bunday bevosita qiziqishlar bolalarning ta'sirli buyumlarga ixtiyorsiz diqqat qo'yishida, ularni idrok qilishida va o'zining qilayotgan harakatidan zavq qilishda ko'rinadi.

Bolalardagi birmuncha barqaror qiziqishlar esa ularning yoshi ulg'ayib borishi, atrof muhitning ta'siri bilan o'qish va tarbiya jarayonida paydo bo'la boshlaydi.

Bolalik davrida qiziqish-havaslarining o'sishiga bolaning atrofidagi odamlarda bo'lgan qiziqish-havaslar katta ta'sir ko'rsatadi. Atrofdagi odamlarning bunday ta'sirlari ayniqsa boladagi o'sib kelayotgan qobiliyat va layoqatlarga mos bo'lsa, uning qiziqish-havaslarining tarkib topishida, ko'pincha, hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

Bolalar maktabgacha tarbiya yoshidanoq, kattalar nima qilsa, o'zlarining o'yin faoliyatlarida shularni aks ettira boshlaydilar. Jamoatchilikning yangi qurilishlariga bo'lgan zo'r qiziqishlari bolalarning suv, to'g'on, hovuz singari narsalar bilan qiziqishlariga katta ta'sir etadi. Jamoatchilikning sun'iy Yer yo'ldoshi uchirilishiga, kosmonavtlarimizning qahramon ona parvozlarga qiziqish ayniqsa bolalarning qiziqish-havaslariga zo'r ta'sir ko'rsatadi. To'g'ri, bolalarda bo'ladigan qiziqishlar hali qisqa muddat davom etadigan havaslar bo'lib, bunday «qiziqishlar» tez gurullab ketib, tez so'nib qolishi mumkin. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda qiziqish muayyan bir narsalar bilan qisqa bir muddat qiziqish tarzida tarkib topa boshlaydi.

Albatta, hali ularda uzoq muddat davom etadigan, barqaror qiziqishlarning bo'lishi ham mumkin emas. Chunki, ularning hali tajriba va bilimlari nihoyatda kam, kelgusi haqida orzu hali ularda ko'rinmaydi. boqcha yoshidagi bolalarni kelgusidagi narsalar emas, hozirgi narsalar qiziqtiradi.

Birmuncha barqaror qiziqish bolalarda maktab yoshida, asosan, o'qish jarayonida tarkib topa boshlaydi.

Bola maktabga endi muayyan maqsad bilan boradi. Endi unda maktabga, o'qishga qandaydir qiziqish paydo bo'ladi.

Boshlang'ich sinflarda o'qish jarayonida bola qaysi fandan muvaffaqiyat qozonsa, hammadan ko'proq o'shanga qiziqadi.

Bilimlarni muvaffaqiyat bilan o'zlashtirish o'quvchi bolani har doim xursand qiladi. Muvaffaqiyatdan zavqlanish o'quvchida ishga qiziqish tug'diradi, binobarin, muvaffaqiyatdan zavqlanish qanchalik kuchli bo'lsa, ishga qiziqish ham

shunchalik kuchli bo‘ladi. O‘quvchilarda qiziqish o‘quv fanlarining mazmuni bilan ham, o‘qitish metodlari bilan ham hosil qilinadi. O‘quv fanlariga bo‘lgan qiziqish dastlab bevosita qiziqish bo‘lib, mashg‘ulot jarayonining o‘zida huzur qilishda namoyon bo‘ladi. Keyinchalik, mashg‘ulotlar davomida, o‘quv fanlarining mazmuni, ahamiyati borgan sari ko‘proq anglashilib boradi. Shu bilan birga bolada ma’lum bir o‘quv faniga bo‘lgan qiziqish ham davomliroq bo‘la boshlaydi. Keyinchalik esa qiziqish endi shaxsning muayyan narsaga tobora barqaror diqqat-e’tibor berishi tarzida tarkib topa boshlaydi.

Bolalarda bunday qiziqish dastlab bir qancha o‘quv fanlariga birdaniga yoki oldinma-keyin tug‘ilishi va so‘ngra esa barchasiga baravar qiziqish paydo bo‘lmog‘i mumkin. O‘quvchilarda hamma bilimlarga, umuman bilimga qiziqish mana shunday tug‘iladi.

2.2.Kasb hunarga yo'naltirish ishlari.

Kichik yoshdagi o'quvchilardayoq kelgusida kim bo'lish masalasiga qiziqish ko'rina boshlaydi. Ulardagi bunday qiziqish o'z ota-onalari va katta yoshdagi maktabdoshlarining gaplari ta'siri bilan, shuningdek, turli kasbdagi kishilar: binokorlar, vrachlar, o'qituvchilar, traktorchilar, kombaynchilar, o'quvchi va boshqalarning qilgan ishlarini kuzatishlari natijasida paydo bo'ladi.

Kelgusida bunday kasb-hunar egasi bo'lish masalasi dastlab bolalarning faqat orzu-xayoli, bolalar ideali sifatida voqe bo'ladi. Boladagi kasbga bo'lgan dastlabki qiziqishlar hali ularning o'qib-o'rganayotgan fanlari bilan bog'lanadi. Shuning uchun ham ulardagi bunday qiziqish ularning dars o'zlashtirishlariga ta'sir ko'rsatmaydi.

V-VIII sinf o'quvchilaridagi qiziqishlarning o'sishi uchun o'quv mashg'ulotlari bilan bir qatorda, turli to'garaklarda: texnika, adabiyot, san'atshunoslik singari to'garaklarda o'tkaziladigan mashg'ulotlar ham katta ahamiyatga ega.

O'quvchilarda paydo bo'la boshlagan qiziqishlar ma'lum bir to'garakni tanlashda aniqlanadi, to'garaklardagi mashg'ulotlar vaqtida esa bu qiziqishlar o'sib mustahkamlanadi, ancha barqaror tus olib boradi.

O'quvchilar maktab yoshida bilim va tajribalar to'plashi, umumiy aqliy saviyasining kengayishi munosabati bilan atrofdagi kishilar bilan ancha va murakkab aloqa bog'lay boshlaydilar, hayotning turli sohalari va faoliyat turlari bilan tanishadilar, xilma-xil qiziqishlarga ega bo'lgan kishilar bilan uchrashadilar va har xil kasblar bilan tanishadilar. Bularning hammasini o'quvchilar faqat o'zlarining bevosita kuzatishlari yo'li bilangina bilib qolmay, balki kattalarning hikoyalaridan, o'zlarining o'qigan kitoblaridan ham bilib boradilar.

Shunday qilib, o'quvchilarda muayyan o'quv fanlariga yoki umuman bilimga bo'lgan bevosita qiziqishlar bilan birga muayyan kasbga, hayotning muayyan sohasiga qiziqish mana shunday vujudga keladi.

Bolalarda paydo bo'lgan kasbga qiziqish esa, o'z navbatida, tanlagan kasbni egallashning sharti bo'lgan muayyan bilimlarga qiziqishni aktivlashtiradi.

Maktab bolalaridagi qiziqishlar faqat yuqorida bayon etilgan tartibdagina hosil bo'lishi shart emas, balki boshqa yo'llar bilan ham hosil bo'lmog'i mumkin: chunonchi, bolada turli faoliyatga, kasbga qiziqish dastlab atrof-muhitning ta'siri bilan hosil bo'lmog'i va so'ngra bu qiziqish bilimga, o'quv faniga, to'garak mashg'ulotlariga qaratilmog'i mumkin. Bunday qiziqishlar o'qish va to'garak mashg'ulotlariga qatnash davomida yana mustahkamlanib, qat'ylanib, ancha kuchli va barqaror tus olmog'i mumkin.

V–VI sinf o'quvchilaridagi qiziqishlar hali uncha barqaror bo'lmaydi. Bunday qiziqish-havaslar ko'pincha birdaniga boshlanib ketadi va shuningdek, tez yo'qolib ham ketadi. Boladagi bir qiziqish o'rnini boshqa bir qiziqish egallaydi. Shuning uchun ham qiziqishlarni tarbiyalash, ya'ni bolada ijobiy barqaror qiziqish-havaslar paydo qilish zarurdir.

Albatta, to'g'ri yo'lga qo'yilgan ta'lim ishlarining o'ziyoq o'quvchilarda qiziqishlar tarbiyalaydi. Har qaysi o'quv fani va har qanday bilim qiziqarlidir. O'quvchilarda qiziqish paydo qilish va uni barqaror qilish o'qituvchilarga bog'liq. O'quvchilarda qiziqish paydo qilish va uning barqarorligini saqlab qolish uchun avvalo o'qitiladigan darslarning emotsional, yorqin va jonli bo'lishi, o'quvchilarga beriladigan materiallarni amaliyot bilan bog'lab borish, so'ngra esa o'qib o'rganiladigan fanlarni turmushning turli sohalaridagi rolini, ko'rilishimizdagi ahamiyatini bilimlarning kelgusida kasb egallash va ma'lumotni oshirish uchun zarurligini anglab olishi katta ahamiyatga egadir.

Masalan, fizika darsida M.G.Davletshin tomonidan mahsus psixologik tajribalar o'tkazilib, bunda u fizikaning texnikada qo'llanishiga o'quvchilar e'tiborini jalb etish yo'li bilan maktab bolalarida texnikaga qiziqish ancha ortganligini ko'rsatadi. Texnikaga qiziquvchi o'quvchilar soni 14% ga oshdi. Shu bilan bir qatorda tajriba olib borilgan gruppadagi o'quvchilarning qiziqishi chuqur bo'lganligi va bundagi motivlar ham ancha ongli bo'lganligi aniqlangan.

Fizika fanini o'qitishda bunday ishlar olib borilmagan gruppada o'quvchilarida esa texnikaga qiziqish ancha past bo'lganligi aniqlangan.

O'quvchilarda fanga qiziqishni paydo qilish va uning barqarorligini saqlab qolishda o'qituvchining fanga bo'lgan munosabati katta rol o'ynaydi. Agar o'qituvchi o'z fanini sevsa, unga qiziqsa, u vaqtda o'qituvchilarda ham shu fanga ko'p darajada barqaror qiziqish, umuman va shu bilim bilan bog'liq bo'lgan vaziyatda qiziqish-havas paydo bo'ladi.

O'smirlik davrida fanga bo'lgan qiziqish mustahkamlanish bilan birga, kelajak kasbga birmuncha barqaror qiziqish shakllana boshlaydi.

VII–VIII sinf o'quvchilari kelgusida o'zlarining qiladigan ishlari va kasblari to'g'risida jiddiy o'ylay boshlaydilar. 14–15 yoshdagi o'smirlarning kelajagi masalasi oila sharoitida ham jiddiy muhokama mavzui bo'lib qoladi. IX sinflarda kasb tanlash o'quvchilarning asosiy masalasi bo'lib qoldi. Ular o'qishni davom ettirib, to'liq o'rta ma'lumot olsammikan, yoki biron kasb hunar maktabiga kirib o'qisammikan, yo bo'lmasa, korxonaga ishga kirsammikan degan masala ustida o'ylanadilar.

Bordiyu, o'quvchi o'qishini davom ettirishga qaror qilgan bo'lsa, u vaqtda uning oldida qanday ishlab chiqarish ixtisosi beradigan o'rta maktabga kirsammikan, degan masala tug'iladi. Agar o'quvchi ishlab chiqarishga kirishga jazo qilsa, u vaqtda qanday korxona va qanday ixtisosni tanlashim kerak, degan savolni hal etishi kerak bo'ladi. Ishlab chiqarishga kirishni qaror qilgan o'smirlarimizning ko'pchiligi ishlab chiqarishdan ajralmagan holda o'rta maktabda o'qishni ham davom ettirishga qaror beradi.

O'smirlar o'zlariga kasb tanlab olishda, albatta, ota-onalarining, yaqin kishilarining, birinchi navbatda, o'qituvchilarining, tarbiyachilarining yordamlariga (maslahatlariga, yo'l-yo'riq ko'rsatmalariga) muhtoj bo'ladilar.

Albatta, bola o'z qobiliyati va kuchiga muvofiq keladigan va ma'lum darajada tanish bo'lgan kasbni tanlasa yaxshi bo'ladi. Kishi o'zi mashg'ul bo'ladigan ishini sevsa, bu ish unga xursandlik, mamnunlik bahsh etadi, kishi juda katta tashabbus ko'rsatadi, charchamay, g'ayrat bilan ishlaydi».

O'qituvchining dars jarayonida o'quvchilarga beradigan bilimlarini va amaliyot bilan yaxshilab olib boradigan va ilmiy, texnika, badiiy to'garaklar yaxshi yo'lga qo'yilgan maktablarda bolalar ancha to'g'ri va muvaffaqiyatli ravishda kasb tanlashlari mumkin. Kasb tanlash masalalariga bag'ishlab mahsus tashkil etiladigan ma'ruza, suhbat va ekskursiyalar o'quvchilarga katta yordam beradi.

Yuqori sinf bolalari hayotida kasb-hunarga qiziqishlari katta o'rin egallaydi. Maktablarimizning hozirgi vaqtdagi vazifasi o'quvchilarga faqat nazariy bilimlar berishgina bo'lmay, balki ularni turmushga konkret mehnatga tayyorlash hamdir. Katta yoshdagi o'quvchi bolalar maktabni bitirgach o'zlarining unumli mehnatda ishtirok etishlari kerakligini yaxshi biladilar. Shuning uchun ular o'qib turgan vaqtlaridayoq ishlab chiqarishga qatnashuvlari lozimligini tushunadilar. Lekin o'smirlar faqat yaqin kelajakdagi hayot va faoliyatlari to'g'risidagina emas, balki uzoq kelajakdagi hayot va faoliyatlari to'g'risida o'ylash va orzular qilishga moyil bo'ladilar.

Shuning uchun ham, o'rta maktabning yuqori sinflarida o'qib yurgan paytlarida o'quvchilarning birlari maktabni bitirish bilan bir-ikki yil ishlab, mehnat stajiga ega bo'lgach, tegishli oliy maktabga kirishga, ikkinchi birlari esa ishga kirib, ishlab chiqarish ishini kechki yoki sirtqi oliy maktablarda o'qish bilan birga qo'shib olib borishga qaror beradilar. Qishloq o'rta maktablarini bitiruvchi yigit-qizlarimizning ichida maktabni tamomlagach, o'z qishloqlarida qolib ishlashga jazm qiluvchilar oz emas. Bunday yoshlarimizning ko'pchiligi o'z ishlarini sirtqi o'qish, ayniqsa qishloq xo'jaligi oliy maktablarida sirtqi o'qish bilan birga qo'shib olib borishga qaror beradilar. Umumiy ta'lim maktabini tamomlovchi yoshlarimizning ko'pchiligi o'z ixtisoslarini to'g'ridan-to'g'ri ishlab chiqarishga, o'zlarining amaliy mehnat faoliyatlari jarayonida oshirishni ko'ngillariga tugib oladilar.

Katta yoshdagi o'quvchilarga, shuningdek VII – IX sinf o'quvchilariga ham bo'lg'usi kasbni tanlashda ota-onalari, o'qituvchilari va boshqa yaqin kishilari yordamlashadilar, yuqori sinf o'quvchilari ular bergan maslahat va ko'rsatmalarini hisobga olib, ko'pchilik hollarda qat'iy qarorni o'zlari qabul

qiladilar. Ular bu qarorni qabul qilishda amal qiladigan motivlarini asoslab bera oladilar.

Yuqori sinf o'quvchilari har xil kasblardan, ayniqsa o'zlari tanlagan kasblardan yaxshi habardor bo'ladilar. Ular o'zlariga biron bir kasbni tanlabgina qolmay, balki shu bilan bir qatorda bu tanlangan kasblari qanday bilimlar talab etishi va shu kasbning qay sohada ko'proq foyda keltirishi masalalari bilan ham qiziqadilar.

O'qituvchilarda kelajak kasb tanlash jarayoni ayrim fanlarga, ayniqsa o'zlari tanlagan kasb bilan bog'liq bo'lgan fanlarga bo'lgan qiziqishlarini aktivlashtiradi. Shu bilan birga yuqori sinf o'quvchilarining o'zlariga oldindan kasb tanlashlari, shu haqda o'ylash, fikr yuritish jarayonining o'zi ularning xarakterlarini tarkib topishiga ta'sir ko'rsatadi.

O'quvchilarning qiziqishlari ularning qobiliyatlarining o'sishi, dunyoqarashning tarkib topishi munosabati bilan o'sib boradi.

Yosh yigit-qizlarimiz umumta'lim, akademik litsey va kasb-hunar kollejlariga kirib, o'rta maktabni bitirib yetuk, unumli mehnatda ishtirok etishga tayyor bo'ladilar va o'z kelajak hayot yo'llarini belgilab oladilar. Yoshlarimizning bundan buyongi individual qiziqish va qobiliyatlari ularning kasb faoliyatlarida mustahkamlanib boradi.

Yoshlarimizning qiziqishlari g'oyat xilma-xildir. Lekin ulardagi bu xilma-xil qiziqishlar jamiyatimizni yana ham gullab yashnashida umumiy maqsadlar bilan qo'shilib boradi.

“KASBIY MASLAHAT” O'YINI (SINF BILAN BIRGALIKDA BAJARILADI)

O'yin sinf bilan birgalikda amalga oshirishga mo'ljallangan. Buning uchun o'quvchilar “Inson. Mehnat. Kasb”ga doir kursni tinglashlari lozim. O'yin 40-45 daqiqaga mo'ljallangan. O'yin bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Dastlabki tayyorlov bosqichi quyidagicha tashkil etiladi:

1 O'yindan oldin “Inson.Mehnat. Kasb” mavzusida suhbat o'tkaziladi.

2. O'yindan oldin sinf o'quvchilari bilan kelishgan holda yoki anonim tarzda “Menning bo'lg'usi kasbim” yoki “Mening kasbiy rejam” mavzusida yozma ish

tayyorlanib, so'ngra sinfda muhokama qilinadi. Kasbiy rejaning har bir jihatini 5 balli shkalada baholanadi va muhokama qilinadi.

3. Imkon topilsa boshqa maktab o'quvchilari bilan anonim xatlar almashinuvini tashkil etish mumkin. Xatda familiyaning bosh harfi va imzo qo'yiladi. Xatda o'quvchilar o'zlarining kasb tanlashi bilan bog'liq muammolari, shaxsiy rejalari va o'zlari haqida ma'lumot beradilar. Javob xatida esa ular birbirlariga maslahatlar berishi lozim. Tayyorlov bosqichini amalga oshirishda psixolog o'zining kasbiy etikaviy tamoyillari va qoidalariga alohida e'tibor qaratishi kerak. Bu ishni bajarish tartibi o'quvchilarning xohish-ixtiyoriga ko'ra amalga oshirishni talab etadi.

O'yinni amalga oshirish tartibi

1-bosqich. Boshlovchi o'quvchilarni o'yinning shartlari bilan tanishtiradi:

Yo'riqnoma: "Hozir biz bir-birimizga kasb tanlashga yordam berishni o'rganamiz. Hamma juft-juft bo'lib o'tirib oladi (odatda sinfda o'quvchilar juft bo'lib o'tiradilar). Sizlardan biringiz kasb yuzasidan maslahat beruvchi mutaxassis (profkonsultant) bo'lasiz. Boshqa biringiz esa o'quvchi rolini bajaradi. Mashg'ulotni yarmi o'tgach sizlar rollaringizni almashasizlar".

2-bosqich. Boshlovchi hamma o'quvchilardan qog'oz olib, unga imzo qo'yishlarini va o'yin bayonnomasini tayyorlashlarini taklif etadi. Har bir o'yinning o'ziga xos bayonnomasi bo'lishi mumkin

A. O'yinning birinchi ko'rinishdagi bayonnomasi

Men maslahat beraman /o'quvchining F.I.SH. va boshqa jihatlari ko'rsatiladi /	Men - o'quvchi
• O'quvchining muammosiya: • Mening tavsiyalarim : • O'quvchining tavsiyalarimga munosabati:	• Mening kasb tanlash bilan bog'liq muammolarim • Maslahatchining tavsiyalariga munosabatim:

Har bir o'quvchi shu tarzda bayonnoma tuzib, "Men-o'quvchiman" ustunida rolini, kasb tanlash bilan bog'liq muammosini yozib qo'yadi. So'ngra o'yin

boshlanadi. Maslahatchi o'zining varag'ida "Men maslahatchiman", o'quvchi esa "Men-o'quvchiman" ustuniga o'z faoliyatini yozib boradi. Natijalar suhbatning oxirida va ishtirokchilar bir-biriga ko'rsatmasdan qayd etadilar.

B. O'yinning ikkinchi ko'rinishdagi bayonnomasi

	Men maslahat beraman /Kimligini ko'rsatishi/	Men -o'quvchiman
• Istiqbolli kasbiy maqsadi • YAqin orada amalga oshiradigan kasbiy maslahati • O'zini bilishi • Kasbga tayyorgarlik bo'yicha bilimlari • Kasbga real tayyorgarligi • Qo'shimcha imkoniyatlari		

O'yinning har bir ishtirokchisi "Men o'quvchiman" ustunidagi o'zining har bir kasbiy rejasi bandlarini 5 balli shkalada baholaydi va uni ustuning chap qismiga yozib qo'yadi (buning uchun tayyorlov bosqichidagi "Mening kasbiy rejam" yozmasi ishini o'tkazish lozim "). So'ngra o'yin boshlanadi. Maslahatchi "Men maslahatchi" ustunida suhbatgacha bo'lgan holatni va undan keyingi o'zgarishni baholaydi. O'quvchi ham o'zining ustunida ("Men-o'quvchiman") baholash ishlarini amalga oshiradi. O'yin davomida boshlovchi har bir juftlikni oldiga kelib, o'yinni borishini nazorat qiladi.

O'yinning yakunida boshlovchiga bayonnomalar topshiriladi. So'ngra uning natijalarini o'quvchilar bilan individual suhbat yoki kuzatishlar bo'yicha olingan

ko'rsatkichlar yordamida solishtirib ko'riladi. Ushbu o'yinning muhoka bosqichi yo'q. Ammo o'yin diagnostik imkoniyatlarga ega. Chunki o'yin orqali o'quvchilar o'zinigina emas, o'rtoqlarining shaxsiy kasbiy rejalarini miqdoriy bahosini beradilar.

O'yindagi duch kelinadigan qiyinchiliklar

O'yinning bayonnomasini yuritish o'quvchilarda ishtiyoqni yo'qolishi bilan bog'liq muammolarga olib keladi. Muammodan chiqish uchun boshlovchi bayonnomalar blankini oldindan o'zi yoki oldingi mashg'ulotda o'quvchilar bilan birgalikda taylab qo'yishi lozim bo'ladi.

Ba'zi o'quvchilar o'yinni tez tugatib, ishsiz qoladilar. Boshlovchi ularga nimadir topshiriq berishi, ya'ni bayonnomani to'g'ri yuritganliklarini shaxsan tekshirib ko'rishlarini taklif etishi lozim (ba'zan o'quvchilar kasbiy rejalarini faqat suhbat boshida baholaydilar va yakunida baholashni unutib qoldiradilar).

Mabodo sinfda biror o'quvchi toq bo'lib qolsa, u holda unga ikkichi maslahatchini sherik qilib olishni tavsiya etish mumkin. Bu o'yin oldingi "Proforienttsiya" o'yinlaridan o'tkazilish murakkabligi bilan farq qiladi va uning natijalari ancha sodda bo'ladi.

O'yinni rivojlantirish istiqbollari

O'yin bayonnomalarini takomillashtirish kerak. O'yin yakunida beriladigan maslahatlar kasb tanlashning umumiy muammolariga emas, o'quvchining kasbiy o'zligini anglashning aniq masalalariga qaratilishi muhim. Shuningdek, o'quvchilar bilan qaytar aloqa o'rnatishga, ularning bayonnomalarini muhokamasiga e'tibor qaratish lozim. Buni o'quvchilar bilan alohida yoki o'yindagi juftliklar bilan suhbatda hal etish mumkin.

KASBGA YO'L: KXX PSIXOLOGINING MAHORATI

Siz qanday psixologga borar edingiz?

Ko'p kitoblarda KXX psixologi egallashi zarur bo'lgan xislatlar bayon etilgan. Bu barcha xislatlar xarakter, aql, iroda bir kishida mujassamlashsa, hech kimga xos bo'lmagan mavhum ideal hosil bo'ladi. Natijada o'ziga ishonmaslik yuzaga keladi: yo'q, men hech qachon bunday bo'la olmayman. Ichki ishonchsizlik psixologga halaqit

beradi: Qandaydir taklif bilan qat'iy chiqishga qo'rqadi, o'zini aybdor his qila boshlaydi. Buning natijasida uning mutaxassis sifatida o'sishi sekinlashadi.

«Aqlli kitoblarda yozilganiday emas, balki o'zimizdan - shaxsiy istak, hohish ehtiyojlarimizdan kelib chiqib harakatlanamiz. o'zimizga shunday savol bilan murojat qilamiz: o'zimni qiynagan muammo bo'yicha qanday psixologga borar edim».

«Men tanladim» mashqi

Sizning oldingizda KXX psixologlari portretlari turibdi. Ular hayotdagidek, xilma xil. Qaysinisini yoqtirishingizni ayting: o'z muammoingiz bo'yicha ularning qaysisiga murojaat qilgan bo'lar edingiz?

1 portret.

KXXda yosh qiz psixolog bo'lib ishlaydi. U ko'zoynak taqadi, aqlli, bilimli, o'ziga ishonadi. U erkin, qat'iy, rasmiy murojat qiladi. hamma narsani biladi va qila oladi. o'qituvchilarning savollariga «Bunday qilish kerak, siz bo'lsangiz hammasini noto'g'ri qilasiz?..»- deb javob beradi.

2 portret.

KXX psixologi- 30 yoshlardagi sekin harakat qiladigan yigit. U doim jinsi va uzun svitrda yuradi. KXXda ko'pchilik bilan gaplashmaydi, o'z xonasida jim o'tirib ishlaydi. Ko'zlari ma'yus, o'ziga tegishli nima haqidadir o'ylaydi. o'qituvchilarning savollariga o'ylanib: «E-e-e, Bilasizmi, bu murakkab muammo», - deb javob beradi. Uzoq davom etgan suhbatdan so'ng sekin-asta ko'p narsa tushunarli bo'lib boradi.

3 portret.

KXXda sobiq o'qituvchi K.L. psixolog bo'lib ishlay boshladi. U psixologik kurslarni bitirdi. KXXda psixolog nima ishlar qilishi kerakligini hali aniq bilmaydi. U o'z kuchiga ishonmaydi. Lekin u ochiq ko'ngil, mehribon, hayotiy tajribaga boy.

4 portret.

35 yoshli erkak kishi psixolog bo'lib ishlaydi. Psixologik fakultetni sirtdan tugatib, ikki yil oldin KXXga keldi.

Ilgari qaysidir ilmiy tekshirish institutida injener bo'lib ishlagan. Faol muloqatchan, hazilkash KXXga kelgan kunidan boshlab o'rta va yuqori sinf o'quvchilari u bilan do'stlashib olishdi: milliy kurash bo'yicha to'garak tashkil qilishdi, turistik sayohatlarga borishdi. o'qituvchilar hayron: tanaffus va darslardan so'ng

psixolog xonasi oldida bolalar gavjum. Nima haqdadir bahslashadi, musiqa tinglashadi. U hech kimni ataylab chiqarmaydi, o‘zi ham qiziqib bahslashadi, ko‘pchilik unga intiladi.

Siz kimni tanlashingizni aniqladingiz?

Bo‘sh kvadrat ichiga muammoingiz bo‘yicha qaysi psixologga murojaat qilishingiz mumkin bo‘lsa, o‘sha psixolog portreti nomerini yozing.

Nima uchun aynan shu psixologni tanlaganingizni muhokama qilamiz?

Psixologik maslahatdan qoniqish hosil qiladigan sizning rasmiy iltimosingiz nima? Siz KXK psixologidan nima kutasiz?

Agar siz KXK psixologi sifatida yosh qizni (1-portret) tanlasangiz qanday, bajarish, qanday harakat qilish, qanday qaror qabul qilish haqida maslahat berishga muhtoj. Sizning muammoingizni hal qilib, uni tahlil qilib, sizga yo‘l ko‘rsatishlarini hohlaysiz.

Muammoingizni mustaqil hal qila olmaysiz, bunga yetarli kuch va ishonchni his qilmaysiz, xato qilishdan qo‘rqasiz.

Agar siz 2 - portretda tasvirlangan psixologni tanlasangiz, muammoingizni qanday yechishni ko‘rsatishlarini emas, uni muhokama qilishni hohlaysiz. Siz muammoli vaziyatning barcha nuanslarini va qiyinchiliklarni hisobga olgan holda tahlil qilishni hohlaysiz. Sizga qiyinchiliklaringizning obyektiv tahlili kerak, qarorni mustaqil qabul qilasiz.

Siz 3 portretda tasvirlangan psixologni tanladingiz. Sizga faqat hamdard bo‘lishlarini hohlaysiz. Sizni begonalashtirmasdan tinglashlariga umid qilasiz. Faqat tinglab, bosh chayqab qo‘yish emas, balki chin ko‘ngildan eshitib ruhan tushunib, yordam berishlarini his qilasiz.

Siz 4 portretida tasvirlangan psixologni tanladingiz. Sizning muammoingiz o'smir o'g'lingizni tarbiyalash qiyinchiliklari bilan bog'liq. Siz psixolog bilan quyidagilarni maslahatlashmoqchisiz: farzandingiz bilan qanday qilib yaxshi munosabat o'rnatish mumkin, unga qanday qilib ta'sir qilish mumkin? Quyidagi savollarga javob izlaysiz: nima uchun psixolog bolalar bilan kirishib ketgan, ular psixologning fikrini qadrlashadi va unga intilishadi? Nima uchun sizning farzandingiz bilan munosabatingiz «boshi berk ko'chaga» kirib qoldi?

Shunday qilib, siz muammoingiz bo'yicha qaysi psixologga murojat qilishni aniqlab oldingiz. Bu yerda KXK psixologlarining 4 portretigina tasvirlandi, hayotda ular xarakteri, kasbiy mahorati bo'yicha juda ko'p.

Siz qaysi psixologni KXKga chin dildan qabul qilar va qiyin hayotiy yoki kasbiy vaziyatlarda ishonch bilan murojat qilishingiz mumkinligini o'ylab ko'rish muhim.

«Mening kasbiy obrazim» mashqi

KXK psixologi qanday bo'lishi kerakligi haqida har birimizning shaxsiy tasavvurimiz mavjud. Men sizga o'z tasavvuringiz bilan ishlashni taklif qilaman. Toza qog'oz oling. KXK psixologi bo'lib ishlash mumkin bo'lgan mutaxassisning ichki va tashqi obrazini tasvirlang.

- Yosh va jinsdagi afzalliklarni ko'rsating (sizningcha)
- Uning urinishi? Kiyinishi? KXKda o'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalar bilan o'zini qanday tutadi?
- Bu insoning xarakteri qanday
- muloqatchan, kamgap, serharakat, o'zini tutib olgan ,qat'iy, yumshoq, prinsipial yoki yon bosuvchi.
- ishda qanday kasbiy bilim va ko'nikmalarga ega? KXKda nima ish qiladi? Birinchi navbatda nima bilan shug'ullanadi?
- KXK psixologining yana qaysi shaxsiy va kasbiy xususiyatlarini ta'kidlagan bo'lar edingiz?

KXK psixologining hosil bo'lgan «psixologik portretini» o'qib chiqing. Ichingizda o'zingiz yaratgan psixologga o'xshashga harakat qiling. Sizda hammasi amalga oshadi, chunki o'z professional - psixolog idealingizni o'zingiz yaratdingiz. Siz yaratgan portretida sizning xarakteringiz va tashqi ko'rinishingiz belgilari mavjud.

Sizning kasbiy intilishlaringiz va maqsadlaringiz aks etgan. o‘z ustingizda tinmay ishlang!

Kasbiy mahoratingizni oshirishga yordam beradigan mashqlarni taklif etamiz.

«Ular kimni tanlashadi?» mashqi.

Sizga KXX amaliyotidan olingan 3 ta misol taklif etiladi. Bu yerda KXX psixologiga murojat qilgan insonlarni so‘zlari va monologlari keltirilgan. Agar tanlash imkoniyati mavjud bo‘lsa, ular yuqorida tavsiflangan qaysi psixologni tanlashardi.

Men - boshlang‘ich sinf o‘qituvchisiman. Turmush o‘rtog‘im bilan kelishmovchilik bo‘lmaguncha, menda hammasi yaxshi edi. Mening doimo bolalar haqida qayg‘urishimni, turmush o‘rtog‘im yoqtirmasdi. Ba‘zan nima qilishni, KXXga borishni ham, uyda qolishni ham, umuman yashashni ham istamayman.

Bu ayol qaysi psixologni tanlagan bo‘lar edi (psixologik portret nomerini ko‘rsating)?_____

U nima uchun aynan shu psixologni tanlaganini tushuntirib bering? o‘z fikringizni asoslang.

«Mening ismim Sarvar 7 «A» sinfda o‘qiyman. o‘qituvchi meni yomon ko‘radi? Men Sardorga o‘girildim! Daftarim bilan Ozodani turtdim! Uy vazifalarini bajarmadim! Kundalik daftarimni uyda unutib qoldiribman. Sinfda hamma kundalik daftarini qoldirgan, u faqat mendan so‘raydi! Meni doimo ahmoq deb ataydi! hammasi jonga tegdi! Darsga borgim kelmaydi».

Bu yigit o‘z hohishiga ko‘ra qaysi psixologga boradi? (ixtiyoriy, sinf rahbarining ko‘rsatmasini kutmasdan) Sizningcha nima uchun?

«Gulmira aqlli qiz! U hamma ishni bajara oladi: toza qilib supuradi, dazmol qiladi, darslarini qiladi. Ota-onasi soʻzini ikki qilmaydi.

oʻqituvchisi boʻlsa, uni yoqtirmaydi! Albatta u-qari qiz, Gulmira boʻlsa juda chiroyli qiz! Unga yomon baholar qoʻyadi! Biz hatto turmush oʻrtogʻim bilan direktorga ham bordik, nafi boʻlmadi. Endi bunday davom etishi mumkin emas. Qizimni boshqa KXKga oʻtkazishga qaror qildik!

Bu ota-onalar qaysi psixologni tanlaydilar?_____

Sizningcha, ular qaysi psixologga maslahat uchun murojat qilishsa foydali boʻlardi?_____

Siz nima uchun shunday deb oʻylaysiz? Fikringizni asoslang

Shunday qilib, psixologning oʻz kasbidagi mahorati, ishni boshlashda va keyin davom ettirishda eng asosiy muammo hisoblanadi. Psixologning KXKdagi faoliyatining muvaffaqiyati shaxsiy va kasbiy oʻzini aniqlashiga bogʻliq: kasbiy yordamning mahsuldorligi KXKda kasbiy obroʻga ega boʻlishga hamda oʻzining KXKga, oʻqituvchilarga, bolalarga, ota-onalarga kerakli ekanligini his qilishga bogʻliq.

Amaliy psixologning shaxsiy va kasbiy oʻzini aniqlash yillar davomida hayotiy va kasbiy tajribaning toʻplanishi, oʻz imkoniyatlarini sinab koʻrish, ichki yetuklik bilan, yutuqlar bilan quvonish, xato va kamchiliklardan oʻkinish hissi bilan amalga oshadi.

«Psixologiya qirq yoshlilarning kasbi!» - deb bejiz aytishmaydi.

KXK psixologinig kasbiy psixogigenasi.

KXK psixologlari oʻz kasblarida koʻpincha insonlar hayotidagi qiyin daqiqalarda ish olib boradilar. Psixologga xavotirlanish, qoʻrqish, muammolar, afsuslanish, xatolar, kulfatlar bilan murojat qiladilar. Bularga qanday munosabatda boʻlish kerak? Psixolog bunday vaqtlarda oʻzini qanday tutishi kerak, shaxsiy muammolar va mijozlar muammolari taʼsiriga berilmaslik, optimist boʻlish, ichki faol tonusni qanday ushlab turish mumkin?

Tasavvur qiling: sizning oldingizga o'quvchilardan birining onasi kelib o'zining shaxsiy muammosi - ko'p yillik, baxtsiz, javobsiz sevgisi haqida gapirib berdi. Bu sevgi uning hayotini barbod qilgan. U ko'z yoshlarini to'kar, toshdek qotib, hayotga befarqlilik haqida gapirardi. Sizga ham (Siz psixolog bo'lsangiz-da) ruhan qiyin: yaqin kishingiz uydan ketib qolgan. Bunday vaqtlarda sizning ham yashagingiz kelmaydi, bunday vaqtda yana maslahat berish kerak.

KXKdagi xonaningizda - o'zini o'ldirmoqchi bo'lgan yuqori sinf o'quvchisi, yangi mijoz o'tiribdi. Uning yuzlari ko'kimtir tamakini biridan - keyin birini chekardi, oilasi qizi, o'zi haqida bafurja, batafsil gapirmoqda. U sizning yordam berishingizni juda hohlaydi. Siz bor kuchingiz ila yigit bilan muloqatga kirishasiz. U tinchlanib uyiga ketadi. Siz o'zingizni juda charchagan his qilasiz, shaxsiy tashvishingiz sizga kuchli ta'sir qiladi: uyingizda ko'p oylardan beri tuzalmas kasal ,og'ir darddan o'layotgan otangiz yotibdi.

Nima qilish kerak? Boshqa odamlarni qo'llab - quvvatlash uchun qaerdan kuch topish mumkin, agar sizning o'zingiz yordamga muhtoj bo'lsangiz?

Aniq ishlab chiqilgan retseptlar bu yerda yo'q, bo'lishi ham mumkin emas. har bir inson, tabiiy har bir psixolog – bu individualliklardir. Bir insonni 30 daqiqalik sovuq dushdagi suv o'ziga keltirishi mumkin, boshqa birovni deraza oldidagi gulning ochilishi o'ziga keltirishi mumkin.

Ma'lum bo'lishicha, KXK va amaliy psixologiya kasbiy psixologik himoya vositalarisiz faoliyat ko'rsata olmaydi. Sahnaga chiqayotgan aktyorday, psixolog ham o'z hissiyotlarini ifodalab, yomon o'ynash mumkin emasligini bilishi lozim. Kuchli, har doim yordamga tayyor, kasbiy formada bo'lishi kerak.

Bunga qanday erishish mumkin?

Tajribali psixologlar o'zlarini qanday tutadilar?

Bu savollarga psixologlar har xil javob beradilar.

Ishga ketayotib, uyimning eshigini qulflaganimda, fikran o'zimga o'zim shunday deyman: « Mening hamma muammolarim uyda. Ishda men kuchli, faol, yaxshi kayfiyatda bo'lishim kerak»

Men uchun eshikni yopish – bu chiziq. Bu chiziq ortida- mening uydagi muammolarim. Oldinda - mening ishim, unda shaxsiy muammolarimga o‘rin yo‘q. *(Ayol psixolog bilan suhbatdan.)*

-Men kasalxonaga borayotganimda xalat kiyaman, kalitni cho‘ntaginga solaman... Men bu ishlarni bajarganimda, boshqacha bo‘lib qolaman. Men xalat kiyib kasalxonaga borayotganimni anglayman.

Ikki kishi: kasal va mendan men sog‘lomroq bo‘lishim kerak. Bu mening umuman sog‘lig‘imni, menda xafalik, afsuslanish, kasallik alomatlari yo‘qligini bildirmaydi. Lekin ma’lum bo‘lishicha, unga qiyin, u menga muhtoj.

Men mutaxassisman, men sog‘ bo‘lishim kerak. Shaxs sifatida ruhan men undan kuchli bo‘lishim mumkin kerak. Bo‘lmasa, men xalatni kiymasligim kerak, ishga bormasligim kerak. Tushunasizmi?

(Psixologiya fanlari doktori B. Bratus.)

Psixologning institut, KXK, kasalxonadagi faoliyati - bu ish, kasb.

Amaliyotchi psixologlar duch kelgan muammolar umumiydir.

Psixologlar kasbiy psixologiya bo‘yicha yana nimalar deydilar:

- Menda shaxsiy muammo paydo bo‘lsa, ishga sho‘ng‘ib ketaman: ko‘proq maslahat beraman, treninglar o‘tkazaman. Boshqalarga yordam berib, o‘z kasalimni unutaman.

(Erkak – psixolog bilan suhbatdan.)

-Agar menda murakkab hayotiy vaziyatlar bo‘lsa, bo‘shashimni va charchoqni sezsam, og‘ir hodisalarni maslahat uchun olmayman (m: yaqin kishining o‘limi, suitsid va boshqalar). Ruhan charchagan vaqtimda bunday og‘ir hodisalarni ko‘tara olmayman. Boshqa vaqtlarda, men bunday ishlarga kirishaman, menda hammasi yaxshi bo‘ladi. Agar men bugun o‘zimda yetarli kuch topa olmasam, mijozni hamkasbimga kerakli psixologik yordam olish uchun yo‘llayman.

(Ayol psixolog bilan suhbatdan.)

-Psixologlarga ularda mavjud muammolar bo‘yicha murojaat qilishlarini kuzatish mumkin. Masalan, 40 yoshli psixolog onasi bilan yashaydi va hissiy onasiga bog‘liq. Bunday psixologga shaxsiy yetuklik va mustaqillik yetishmaydigan mijozlar murojaat

qilishadi. Psixolog bunday mijozga maslahat berib, o‘zi ham mutaxassis sifatida o‘sadi.

(Ayol psixolog bilan suhbatdan)

«Mening yaxshi kayfiyatim» mashqi

Kayfiyatingizni ko‘tarish, qo‘rqinchli fikrlardan xalos bo‘lish, ishga psixologik tayyorlanish uchun nima ishlar qilasiz?

Ikkita toza qog‘oz oling. Birinchi qog‘ozga sizni bo‘shashtiradigan, kuchsizlantiradigan, kayfiyatingizni tushiradigan, ishga tayyor emasdek his qiladigan harakatlar, mashg‘ulotlarni yozing. hozir qancha yozolsangiz, barchasini yozing. Masalan, siz faqat ikki harakatni yozdingiz. hayotingizdagi, qiyin harakat ikkitagina bo‘lsin.

Ikkinchi qog‘ozni olib, insonlar bilan muloqatda eng yoqimli bo‘ladigan 10 ta holatni yozing. Kim bilan bo‘lish sizga juda yoqadi, kim bilan birga bo‘lish yaxshi? Kim bilan birga bo‘lish qiziq, kim bilan birga bo‘lish quvonchli?

Siz dam oladigan 10 ta faoliyat turini ham yozib chiqing. Masalan: uy gullarini o‘stirasiz, rasm chizasiz, to‘qiysiz va hakoza.

Quyidagi savollarga javob bering.

- Sizga ichki qoniqish hissini beradigan mashg‘ulot bilan ko‘pincha shug‘ullanasizmi?

- Agar yo‘q desangiz, nima uchun?

- Sizga yoqimli bo‘lgan ichki energiyangizni, hayotiy tonusingizni ko‘taradigan mashg‘ulot bilan shug‘ullanishga nima halaqit beradi?

o‘zingizga xulosa chiqaring, kasbingizda muvaffaqiyatli ishlashga tayyor bo‘ladigan, sizni faol kuchli bo‘lishingizga yordamlashadigan individual usullaringizni aniqlang. Shuni yodda tutish lozimki, psixologik o‘ziga - o‘zi yordam berish mahsuldorligi o‘zimizga bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. I.A.Karimov Barkamol avlod - O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent, 1997 y.
2. I.A. Karimov «O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li». T. O‘zbekiston. 1992 y.
3. I.A.Karimov «Istiqlol va ma’naviyat». T. O‘zbekiston. 1994 y.
4. I.A. Karimov «Halollik va fidoiylilik faoliyatimizning asosiy mezonini bo‘lsin». T. O‘zbekiston. 1994 y.
5. I.A. Karimov «Yuksak malakali mutaxassislar taraqqiyot omili». T. O‘zbekiston nashriyoti. 1995 y.
6. I.A. Karimov «Bizdan ozod va obod vatan qolsin». T. O‘zbekiston. 1996 y.
7. Karimov I.A. «Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir». T. O‘zbekiston. 1996 y.
8. Alximova M.V.Trubnikov V.I. Psixigenetika agressivnosti. Voprosy psixologii, 2000, № 6, str. 112 – 121.
9. Ambrumova A.G., Pustovalova L.I. Semeynaya diagnostika v suitsidologicheskoy praktike. M., 1988.
10. Andreeva A.D., Voxmyanina T.V., Voronova A.P., Chutkina N.I. / pod red. Dubrovinoi M.V. / Rukovodstvo prakticheskogo psixologa. Psixicheskoe zdorove detey i podrostkov. M., 1995.
11. Bandura A., Uolters R. Podrostkovaya agressiya. M.: Aprel Press. 2000, 512 s.
12. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. T.: «Sharq» 1997. 64 b.
13. Belicheva S.A. Osnovy preventivnoy psixologii. Moskva, 1993.
14. Berkovits Leonard. Agressiya: prichiny posledstviya i kontrol. SPB.: praym – YeVROZNAK, 2001 – 510 s.
15. Biologicheskie i fiziologichskiy prolemy psixologii. M.: 1966. 422 s.
16. Bobneva M.I. Sotsiologicheskij normy i regulyatsiya povedeniya. M.: «Nauka» 1978. 311 s.
17. Bochkareva G.G. Psixologiya xaraktera motivatsionnoy sfery. M.: 1972.

18. Bratus B.S. Anomaliya lichnosti. M.: Mo'sl, 1988, 304 s.
19. Bratus B.S. Zakonomernosti razvitiya deyatel'nosti i problemy psixologicheskogo vozdeystviya na lichnost. M.: MGU, 1982.
20. Burno M.Ye. O xarakterax lyudey (psixoterapevticheskiy ocherk). M.: Izd. PRIOR, 1998. 80 s.
21. Burno M.Ye. O xarakterax lyudey. M.: 1996.
22. Buyanov M.I. Rebenok iz neblagopoluchnoy semi: Zapiski detskogo psixiatra: kn. Dlya uchiteley i roditel'ey. M.: Prosvechenie, 1988. 207 s.
23. Vasilev V. P. Yuridicheskaya psixologiya. – SPb: «Piter», 1998. 656 s.
24. Veyn A.M. Leksii po nevrologii nespetsificheskix sistem mozga. M.: I Mosk. med. ins-t, 1974.
25. Velichkovskiy B.M. Sovremennaya kognitivnaya psixologiya. M.: MGU. 1982. 336 s.
26. Vlyunas V.K. Psixologiya mexanizmy biologicheskie motivatsii. Moskva. MGU. 1986-206 s.
27. Volkov B.S. Motivы prestupleniy. Kazan. 1982.
28. Vo'got'skiy L.S. Pedagogiya podrostka. / Sobr. Soch.: v 6-tit. T. 4 M.: Pedagogika, 1984, 432 s.
29. Vo'got'skiy L.S. Problemy razvitiya psixiki. / Sobr. Soch.: v 6-ti t. T. 3. 1983, 367 s.
30. Vygot'skiy L.S. Sobranie sochineniy. V 6-ti t. / Glavnyy. Redaktor A.V. Zaporozhets. M.: «Pedagogika». 1982. 22 s. t. 2 Prob. Obh. psix.
31. Gaziev E. G., Tulagonova G. K. Metodicheskie ukazaniya po «Vozrastnoy i pedagogicheskoy psixologii» k razdelu «Psixologiya podrostkovogo vozrosta». (dlya nepsixologicheskix fakultetov). Tashkent, TagGU, 1990, 25 s.
32. Gaziev E.G., To'laganova G.K. Tarbiyasi «qiyin» o'smirlar. Toshkent. «Yosh gvardiya», 1989. 46-bet.
33. Gannushkin P.B. Tipologicheskie modeli psixopatiy. / Psixologiya i psixoanaliz xaraktera. Samara, 1997.